

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ AGENTLIYI

MİRAS
Mədəni İrsin Üyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

mədəni irs ustad məktəbi

MƏDƏNİ İRS BEYNƏLXALQ USTAD MƏKTƏBİ

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fariz XƏLİLLİ

BAKİ - 2025

Kitabın məzmunu “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Xəlilli, Fariz. (Hazırlayan). (2025). Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi: Tədris vəsaiti. Bakı: AFPoliqrAF.

16-25 iyul 2025-ci il tarixlərində “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi ilk dərslərinə başlamışdır. Dərslər müxtəlif mədəni irs mövzularında olub, Azərbaycan, Türkiyə, İtaliya irs mütəxəssisləri tərəfindən aparılmışdır. Təlimçilərin mühazirələri tədris vəsaiti şəklində nəşrə hazırlanmışdır.

Elmi redaktor: Prof.Dr. Qafar Cəbiyev
Rəyçilər: Prof.Dr. Kübra Əliyeva
Prof.Dr. Şikar Qasimov

Tərcümə: Fariz Xəlilli
Dizayn: İntiqam Məhəmmədli
Koordinator: Məleykə Hüseynova
Fotolar: Nicat Nağızadə, Fariz Xəlilli, Elmira Abbasova, Fidan Xəlilli, Fərid Xəlilli

ISBN: 978-9952-8561-2-5

© “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, 2025

MÜNDƏRİCAT

Prof.Dr. Qafar Cəbiyev - MƏDƏNİ İRS USTAD MƏKTƏBİ KURSUNA GİRİŞ VƏ YA MƏDƏNİ İRSİN TƏDQIQI, QORUNMASI VƏ TƏŞVİQİ İSTİQAMƏTİNDƏ PRIORİTETLƏR: ƏNƏNƏVİ YANAŞMALAR VƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR.....	6
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1006	
Prof.Dr. Luici Skrinzi - ZƏRGƏRPALAN HAMAMI: BEYNƏLXALQ TƏDQIQAT VƏ KONSERVASIYA MİSSİYASI.....	18
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1018	
Dr. Fariz Xəlilli - MƏDƏNİ İRS ABİDƏLƏRİNDƏ ARXEOLoji TƏDQIQATLAR	25
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1025	
Məleykə Hüseynova - MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ MİLLİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏNZİMETMƏ	43
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1043	
Dos.Dr. Günel Seyidəhmədli - AZƏRBAYCANIN TARİX-MƏDƏNİYYƏT QORUQLARI.....	65
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1065	
Prof.Dr. Şikar Qasımov - AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİ VƏ ONUN YUNESKO-DAKI YERİ.....	87
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1087	
Dos.Dr. Pərvin Ahançı - TARİXİ-MƏDƏNİ İRSİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI	103
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1103	
Dos.Dr. Həbibə Əliyeva - MƏDƏNİ İRS ABİDƏLƏRİ ÜZƏRİNDƏKİ EPİQRAFİK TƏDQIQATLAR	129
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1129	
Dr. Şəhla Xəlilli - DÜNYA YADDAŞI: ƏLYAZMA İRSİ	142
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1142	
Dr. Nəzmin Cəfərova - MUZEYLƏR MƏDƏNİ İRSİN KEŞİYİNDƏ.....	154
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1154	
Gülşən Hüseynova - FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI MƏDƏNİ İRSİN MÜHAFİZƏSİ.....	185
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1185	
Arzu Həsənlı - MƏDƏNİ İRSİN SOSİALLAŞMASI VƏ ONUN CƏMİYYƏT ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ.....	205
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1205	
Aidə Məlikova - MƏDƏNİ İRS TURİZMİ	211
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1211	
Prof.Dr. Zəhidə Məmmədova, Dos.Dr. Məhəmməd Nurməmmədov - MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN BƏRPASI VƏ KONSERVASIYASI.....	224
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1224	
Cəlaləddin Küçük, Nədirə Mınə Yar - BƏRPA VƏ KONSERVASIYADA MATERİALLAR.....	246
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1246	
Əfqan Quliyev - BƏRPA LAYİHƏLƏRİNİN HAZIRLANMASI VƏ UĞURLU TƏCRÜBƏLƏR.....	259
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1259	
Prof.Dr. Qafar Cəbiyev, Dr. Fariz Xəlilli, Dr. Elmira Abbasova - Bakı şəhəri Yasamal rayonu Həmidəğa Hüseynzadə küçəsində yerləşən Hamam binası daxilində və ətrafında konservasiya və təmizləmə işləri çərçivəsində aparılan arxeoloji tədqiqatların HESABATI.....	263
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1248	

MUZEYLƏR MƏDƏNİ İRSİN KEŞİYİNDƏ

Nəzmin Cəfərova

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

<https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1154>

“Mədəni irs bizi ayıran amil yox, birləşdirən qüvvə olmalıdır”.

Abidələr və Tarixi Yerlər üzrə Beynəlxalq Şuranın
(ICOMOS) sabiq prezidenti Qustavo Araoz (Джафарова, 2016: 1)

Giriş. Maddi və qeyri-maddi mədəni irs hər bir xalqın, bütövlükdə bəşəriyyətin ümumi sərvətidir. Mədəni sərvətlərin qorunub saxlanıldığı, öyrənilməsi və nümayiş etdirildiyi yerlərdən biri muzeylərdir. Dünyada on minlərlə muzey var. Bu mədəniyyət ocaqlarının yaranma və inkişaf tarixini, ictimai funksiyalarını, muzey işinin nəzəriyyəsi və metodikasını nisbətən cavan, yalnız XIX əsrin son rübündə meydana gələn elm sahəsi – muzeyşünaslıq öyrənir. Sözügedən sahəyə aid ilk ixtisaslaşmış “Muzeologiya və antikvariat əşyaların öyrənilməsi jurnalı” (Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde) 1877-ci ildə Almaniyanın Drezden şəhərində təsis edilib. 1883-cü ildə həmin jurnalda “Muzeologiya elm kimi” adlı məqalə işıq üzə görüb. Beləliklə, ilk dəfə olaraq yeni elmin istiqamətləri və ictimai potensialı müəyyənləşdirilib (Поправко, 2005: 3).

“Muzeologiya” fənni digər fənlərlə yanaşı 1919-cu ildə Çexiyanın Brno şəhərində təsis olunan Masarik universitetində tədris edilməyə başlayıb. Bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, bəşəriyyətin mədəni irsini öyrənən ixtisasın mahiyyətini daha konseptual əks etdirmək üçün “heritologiya” (ingiliscə “cultural heritage” – “mədəni irs”) termini istifadə olunmalıdır. Bu termini isə 1982-ci ildə dünya şöhrətli xorvatiyalı alim, “Best in Heritage” (İrsdə ən yaxşılar) hərəkəti və Avropa İrs Assosiasiyası qeyri-kommersiya təşkilatının təsisçisi Tomislav Şola elmi dövrüyyəyə gətirib (Шола, Томислав, URL).

“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda qeyd olunduğu kimi, milli mədəni irs “Azərbaycan xalqına məxsus, ümumazərbaycan əhəmiyyəti kəsb edən, universal dəyərlərə malik mədəniyyət nümunələrinin məcmusu”dur (“Mədəniyyət haqqında” Qanun, URL). Müasir dövrdə muzeylər yalnız maddi yox, həmçinin qeyri-maddi mədəni irsin saxlanma yerləri qismində çıxış edir.

Beləliklə, kitabxana və arxivlərlə yanaşı muzeylər maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin əsas toplanma, sənədləşmə, mühafizə, öyrənilmə və nümayiş yerləridir. Bəşəriyyət inkişaf etdikcə muzeylər də inkişaf edir. Bu gün sözügedən müəssisələr yalnız mədəni sərvətlərin saxlanma yerləri deyil, həmçinin ictimai və mədəni həyatın fəal iştirakçılarıdır. Orta əsr muzeylərindən fərqli olaraq, müasir muzeylərin dəfələrlə çox funksiyası var. Bu, özünü “muzey” termininin çoxşahəliliyində də biruzə verir.

“Muzey” anlayışı. Muzeyşünaslar, kulturoloqlar, sənətşünaslarla yanaşı, “muzey” anlayışını filosoflar, tarixçilər, sosioloqlar, iqtisadçılar və digər mütəxəssislər izah etməyə çalışır. Bu, muzeyin nə dərəcədə çoxşahəli bir qurum olduğunun göstəricisidir. Müasir tendensiyalara

uyğunlaşan muzeylərin turizm və iqtisadiyyatın inkişafında yeri ildən-ilə artır. “Muzey” anlayışının müxtəlif rakurslardan izah edilməsinin digər səbəbləri muzey fenomeninin hələ də tam olaraq araşdırılmaması, onun mürəkkəbliyi və muzeyşünaslıq elminin nisbətən gənc elmlərdən biri olmasıdır.

“Muzey” sözü yunan dilində “muzalar məbədi” mənasını daşıyan “museion” sözündən meydana gəlib. Bir sıra müvafiq elmi ədəbiyyatı təhlil edərkən “muzey” anlayışının nə dərəcədə çoxşahəli olduğunu görürük.

“Muzeyşünaslıq. XXI əsrin muzeyinə doğru” adlı vəsaitdə “muzey”i bir neçə tərəfdən izah etməyə çalışırlar. Bu elm və mədəniyyət ocağı insana onun üçün düşünülmüş şəkildə toplanmış, onun ölkəsinin və bütövlükdə dünya mədəni irsinin ayrılmaz parçası olan müxtəlif mədəniyyət abidələri ilə təmasda olmaq imkanı yaradan ictimai müəssisə, insana informasiyanı ekspozisiya və eksponatlar vasitəsilə ötürən xüsusi əhəmiyyətə malik olan spesifik kommunikasiya forması, sənədləşdirmə, mühafizə və kommunikasiya funksiyalarını yerinə yetirən informasiya sistemi və əhalinin tarixi-mədəni irslə ünsiyyətinin bir forması kimi göstərilir (Музееведение, 1989: 198, 35, 194, 7).

Sosiologiya elmləri doktoru, professor Y.M.Akuliçin muzeylərə yanaşması fərqlidir. Alim muzeyi ictimai institut, çoxfunksiyalı mədəni-təsərrüfat və elmi kompleks adlandırır: “Müəyyən tarixi və ictimai şəraitdə muzey regionun sosiomədəni mərkəzinə çevrilir, ictimai düşüncəni formalaşdırıb integrasiya edir, mədəni obyektləri öyrənərək, layihələşdirərək, bərpa edərək və muzeyləşdirərək, muzey resursları vasitəsilə elmi-tədris proqramlarını həyata keçirərək, ərazisində yerləşən ənənəvi təsərrüfat obyektlərini bərpa edərək, habelə muzey marketinqi, servis və turistik xidmətlər vasitəsilə tarixi-mədəni irsi qoruyur” (Акулич, 2004: 13).

Tarix üzrə fəlsəfə doktorları M.Y.Kaulen və Y.V.Mavleyev qeyd edirlər ki, muzey ictimai yaddaşın tarixən şərtlənən çoxfunksiyalı institutudur, və bu institut vasitəsilə ictimaiyyətin dəyər hesab etdiyi mədəni və təbii obyektlərin spesifik qrupunun seçilməsi, mühafizəsi və nümayişinə dair ehtiyacları təmin edilir. Muzey mədəniyyətin generatorudur. Dünyanın mədəniyyət obyektlərini seçərək, qoruyaraq və izah edərək, muzey bu obyektləri bu gün və sabahın fəal mədəniyyət amillərinə çevirir. “Dəyər filtri” funksiyasını yerinə yetirərək muzey mədəniyyəti qoruyan institutdan mədəniyyət yaradan instituta çevrilir (Каулен, Мавлеев, 2005: 396).

Burada öz araşdırmalarımız haqqında da bir-iki kəlmə deməliyik. Biz muzeyləri yalnız mədəniyyəti qoruyan və yaradan müəssisələr kimi deyil, həmçinin elmi bilikləri qoruyan və yeni biliklər yaradan mərkəzlər kimi tədqiq edirik.

Bir sıra mütəxəssislər vurğulayır ki, muzey mədəniyyət və insan beyninin birgə fəaliyyətinin unikal nəticəsidir, dünyanın bütöv mənzərəsinin formalaşmasında olduqca mühüm rol oynayan mənə vahididir, sivilizasiyanın ən dayanıqlı mədəni formalarından biri, mədəniyyət fenomenidir. Muzey vasitəsilə cəmiyyət tərəfindən dəyər kimi qəbul edilən və nəsillərdən nəsillərə ötürülməsi vacib sayılan mədəniyyət və təbiət obyektlərinin seçimi, mühafizəsi və nümayişi həyata keçirilir (Столяров, 2007: 39, 322).

Muzeyləri həmçinin fakt və hadisələri sənədləşdirərək və kolleksiyaları formalaşdıraraq yalnız əşyaların deyil, həmçinin daşınar və daşınmaz abidələrdə öz əksini tapan ictimai yaddaşın saxlanma yeri, fərdi və ictimai şüura güclü təsir göstərən vasitə, dünən, bu gün və sabahın kəsişdiyi sosial institut, qlobal humanitar layihə, insanların mənəvi və təşkilati kollektiv fəaliyyət forması qismində çıxış edən müəssisə, hətta məkanına daxil olan insanı yaşadığı dövrdən “çıxararaq” keçmiş zamanın reallıqlarını mənimsəməyə və keçmişdə gələcək üçün təməl tapmağa şövq

edən məbəd kimi araşdıran alimlər var (Мастеница, 2009: 42; Смирнов, Гусева, 2017: 155; Коренева, 2017: 3).

“Aktual muzey terminləri lüğəti”ndə “muzey” anlayışının dolğun izahlarından biri təqdim edilir: “Muzey bəşəriyyətin tarixən yaratdığı mədəni formadır. Burada mədəni və təbii irsin ən qiymətli hissəsi qorunub saxlanılır, aktuallaşdırılır və gələcək nəsillərə ötürülür. Genezis və tarixi təkamül prosesi zamanı muzey cəmiyyət üçün açıq qeyri-kommersiya müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərərək və öz sosial funksiyalarını cəmiyyətin inkişafı naminə yerinə yetirir. İctimai yaddaş institutu olaraq muzey cəmiyyət və təbiətin inkişafı haqqında bilik mənbələrini, yəni muzey əşyaları, onlardan ibarət kolleksiyalar, daşınar və daşınmaz, maddi və qeyri-maddi mədəni irsin digər nümunələrini seçir, qoruyur, öyrənir, nümayiş və izah edir” (Словарь актуальных музейных терминов, 2009: 55–56).

Azərbaycan alimləri tərəfindən də “muzey” anlayışına dair fikirlər səsləndirilir. Məsələn, müsahibələrindən birində Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru akademik Nailə Vəlixanlı bildirib ki, muzeylər ictimai yönümlü dəyərlərin istehsalı və yayılması sistemində xüsusi yer tutur, qloballaşma və cəmiyyətin müəyyən həyat tərzinə inteqrasiya isə muzey fəaliyyətinin metod və üsullarının yenilənməsini tələb edir. Uzun illər boyu yalnız mədəniyyət ocaqları kimi fəaliyyət göstərən muzeylər bütün dünyaya açıq olan və cəmiyyətlərin həyatında fəal iştirak edən elmi-tədris mərkəzlərinə çevrilib. Muzeylərin cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsinə təsir edən mühüm amil qismində isə ziyarətçilərin cəlb edilməsi, muzey auditoriyasının genişləndirilməsi zərurəti çıxış edir (Наиля Велиханлы, URL).

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin direktoru akademik Rafael Hüseynov rəhbərlik etdiyi müəssisəni “söz, sənət ocağı”, “minillərin sərvətini qovuşduran xəzinə, məbəd”, “dahi Nizami Gəncəvi və söz dünyamızın zirvələrini qovuşduran Ədəbiyyat muzeyi”, “elm məbədi” adlandırır (Söz məbədi, URL).

Azərbaycan Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin direktoru sənətsünaslıq doktoru Alla Bayramova isə vurğulayır ki, muzey zallarının səssizliyində hər zaman bir sehr olmalıdır ki, ziyarətçilər onu açmağa can atsınlar (Алла Байрамова, URL).

Bir sözlə, muzey çoxşaxəli fəaliyyətlə seçilən elm, tədris və mədəniyyət ocağıdır. Muzeylərin genişlənən ictimai funksiyalarını nəzərə alaraq, biz bu elm və mədəniyyət ocaqlarının fəaliyyətini biliklər cəmiyyətinin formalaşmasının tərkib hissəsi kimi araşdırırıq. Qlobal problemlər dövründə biliklər cəmiyyətinin formalaşmasını tədqiq edərkən və müvafiq ədəbiyyatı araşdırarkən görürük ki, bir çox alimlər qlobal problemlərin əsasında yalnız ekoloji, siyasi səbəblərin deyil, daha çox psixoloji, kulturoloji səbəblərin dayandığını, bu problemlərin insan qəddarlığı və laqeydliyi, insanların bir-birinə və ətraf mühitə qarşı acımasız davranışından qaynaqlandığını qeyd edir. Buna görə də mütəxəssislər qənaətə gəlir ki, bu problemlərin həllində mədəniyyətin, həm fərdi, həm də ümumilikdə cəmiyyətlərin mədəni tərbiyyəsinin rolu böyükdür. Fikrimizcə, müasir dövrümüzdə biz yalnız elm və təhsilin inteqrasiyası haqqında deyil, bu termini genişləndirərək elm, təhsil və mədəniyyətin inteqrasiyası haqqında danışmalıyıq. Bu baxımdan elmi qurumlar, təhsil müəssisələri və mədəniyyət ocaqları (muzeylər, qoruqlar, teatrlar və s.) arasında əməkdaşlıq ön plana çıxır (Джафарова, 2025: 95).

Muzey fəaliyyətinin əsas istiqamətləri. Məlum olduğu kimi, muzeylər əsasən aşağıdakı profillər üzrə təsnif edilir:

- tarix muzeyləri: ümumilikdə tarix muzeyləri, arxeologiya, etnoqrafiya, tarixi hadisə, hərbi tarixi, din tarixi, ayrı-ayrı müəssisələrin tarixi muzeyləri;

- bədii muzeylər: təsviri sənət, dekorativ-tətbiqi sənət, bədii xalq yaradıcılığı, saray-dekorativ və park sənəti, bədii personal və bədii monoqrafik muzeylər;
- ədəbiyyat muzeyləri: geniş profilli ədəbiyyat muzeyləri, ədəbiyyat üzrə personal və monoqrafik muzeylər, kitab və kitab nəşri tarixi muzeyləri;
- sənətsünaslıq muzeyləri: teatr sənəti, foto və kino sənəti, musiqi sənəti və musiqi alətləri, sənətsünaslıq üzrə personal və monoqrafik muzeylər;
- texniki muzeylər: politexniki, texnika sahələri üzrə fəaliyyət göstərən muzeylər, texnika üzrə personal və monoqrafik muzeylər;
- təbiət tarixi muzeyləri: coğrafiya, geologiya, paleontologiya, mineralogiya, antropologiya, tibb, biologiya, zoologiya, botanika, torpaqsünaslıq sahələrini əhatə edən muzeylər;
- memarlıq muzeyləri: geniş profilli memarlıq muzeyləri, xalq memarlığı, muzeyləşdirilmiş memarlıq və şəhərsalma abidələri, memarlıq üzrə personal muzeylər;
- sahə muzeyləri: kənd təsərrüfatı, pedaqoji, səhiyyə, idman, sahələr üzrə personal və monoqrafik muzeylər;
- kompleks muzeylər: diyarşünaslıq, tarixi-bədii, ədəbiyyat və incəsənət, memarlıq və tarix, memarlıq və etnoqrafiya, tibb və səhiyyə və s. bu kimi muzeylər.

Lakin bəzi mütəxəssislər diyarşünaslıq, qoruq-muzeyləri və memorial muzeyləri bu profil qruplarına aid etməirlər (Сапанжа, 2012: 4). Ümumiyyətlə, hər bir təsnifat, o cümlədən muzeylərin profil üzrə təsnifatı şərti və dəyişkəndir. Bunu pedaqogika elmləri doktoru, professor Boris Stolyarov da vurğulayır: “Bəzi alimlər teatr və musiqi muzeylərini sənətsünaslıq profilinə aid edirlər, elə bil təsviri sənətin sənətsünaslıqla heç bir əlaqəsi yoxdur” (Столяров, 2007: 84). Bu fikir bir daha təsnifatın şərti olduğunu təsdiq edir.

Müasir tendensiyalara uyğun olaraq sahə və kompleks muzeylərin sayı artır, bəzən iki və daha çox profilli (məsələn, muzey-malikanələr, tarix-memarlıq muzeyləri və digər) və əksinə, yalnız bir problemə, mövzuya, əşya və ya hadisəyə həsr olunan muzeylər yaranır, və bütün bunlar yeni bölgünün meydana çıxmasına şərait yaradır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Muzeylərin profillər üzrə qəbul olunmuş təsnifatı

Profillər	Nümunələr
Tarix muzeyləri	Milli Amerika Tarixi Muzeyi (Vaşinqton, ABŞ), Anadolu Sivilizasiyaları Muzeyi (Ankara, Türkiyə), Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun muzey-sərgi zalı
Bədii muzeylər	Luvr (Paris, Fransa), Metropoliten (Nyu-York, ABŞ), Prado (Madrid, İspaniya), Ermitaj (Sankt-Peterburq, Rusiya), Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi, Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi, Müasir İncəsənət Muzeyi
Ədəbiyyat muzeyləri	Rusiya Dövlət Ədəbiyyat Muzeyi (Moskva), Əhməd Həmdü Tanpınar Ədəbiyyat Muzey-Kitabxanası (İstanbul, Türkiyə), Georgi Leonidze adına Gürcüstan Dövlət Ədəbiyyatı Muzeyi (Tbilisi), Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

Sənətsünaslıq muzeyləri	Musiqi Evi (Vyana, Avstriya), Rusiya Milli Musiqi Muzeyi (Moskva), La-Skala Teatrının Muzeyi (Milan, İtaliya), Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyi, Cəfər Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyi
Texniki muzeylər	Aviasiya Muzeyi (Latsen-Qannover, Almaniya), Milli Nüvə Elmi və Tarixi Muzeyi (Nyu-Meksiko, ABŞ), Vyana Texniki Muzeyi (Avstriya), Perm Aviasiya Muzeyi (Rusiya), Azərbaycan Dəmiryol Muzeyi, Azərbaycan Mülki Aviasiya Muzeyi
Təbiət tarixi muzeyləri	Londonda Təbiət Tarixi Muzeyi (Böyük Britaniya), Milli Təbiət Elmləri Muzeyi (Madrid, İspaniya), Moskva Dövlət Universitetinin Torpaqsünaslıq Muzeyi (Rusiya), Həsən bəy Zərdabi adına Təbiət Tarixi Muzey
Memarlıq muzeyləri	Milli İnşaat Muzeyi (Vaşinqton, ABŞ), Memarlıq Mərkəzi (Vyana, Avstriya), Dizayn Muzeyi (London, Böyük Britaniya), Vitra Muzeyi (Vayl-na-Reyne, Almaniya)
Sahə muzeyləri	Kanada Kənd Təsərrüfatı Muzeyi (Ottava), Pedaqoji Muzey (Kiyev, Ukrayna), Milli “Ağ buğda” Muzeyi (Annau, Türkmənistan), müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən neft muzeyləri, Azərbaycan Dövlət Kənd Təsərrüfatı Muzeyi
Kompleks muzeylər	Milli İncəsənət, Memarlıq və Dizayn Muzeyi (Oslo, Norveç), Altay Dövlət Ədəbiyyat Tarixi, İncəsənət və Mədəniyyət Muzeyi (Barnaul, Rusiya), Buxar Jirau adına Ədəbiyyat və İncəsənət Muzeyi (Pavlodar, Qazaxıstan), “Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi” Dövlət Tarix-Memarlıq qoruq-Muzeyi, “Naxçıvanqala” Tarix-Memarlıq Muzey Kompleksi, respublikamızın hər bölgəsində fəaliyyət göstərən tarix-diyarşünaslıq muzeyləri
Bir mövzu, əşya və ya hadisəyə həsr olunan muzeylər	Şokolad Muzeyi (Köln, Almaniya; Brükqə, Belçika və s.), Azadlıq Zəngi Muzeyi (Filadelfiya, ABŞ), Bir əşyanın muzeyi (La-Espluqa-de-Frankoli, İspaniya), Ağdam Çörək Muzeyi

Cədvəllə tanış olarkən bəzi təhlillər edə bilərik. Məsələn, ölkəmizdə sırf memarlıq və inşaat sahəsinə aid muzey yoxdur. Zəngin memarlıq ənənələrinə sahib olan Azərbaycanda da Memarlıq muzeyi yaradılmalıdır. Həmçinin qeyd etmək yerinə düşər ki, UNESCO-nun Yaradıcı şəhərlər şəbəkəsinə Bakı şəhəri məhz “dizayn” istiqaməti üzrə daxil edilib. Gələcəkdə bu sahədə bir təşəbbüs kimi paytaxtda Dizayn muzeyinin yaradılması da məqsədəuyğundur. Bundan əlavə, neft sahəsində bir sıra ilklərə imza atan Azərbaycanda iri Neft muzeyinin mövcud olmaması təəccüb doğurur, bu boşluq mütləq aradan qaldırılmalıdır. Azərbaycanın zəngin muğam irsi var. Təbii ki, muzey memarlığına uyğun bina və zəruri avadanlıqlarla təchiz olunmuş müasir standartlara cavab verən Muğam muzeyinin yaradılması qeyri-maddi mədəni irsimizin qorunması və təbliği sahəsinə öz müsbət təsirini göstərəcək.

Muzeylər sənədləşdirmə, mühafizə, elmi-tədqiqat və tədris-tərbiyə işi kimi ictimai (sosiomədəni) funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyalar muzey əşyalarının toplanılması, qeydiyyatı, mühafizəsi və öyrənilməsi, cəmiyyətin mədəni inkişaf və digər ehtiyaclarının qarşılınması üçün muzey əşyalarının tətbiqi ilə bağlıdır.

Muzey dəyərinə malik olan və real məkandan çıxarılıb muzey kolleksiyalarına daxil edilən əşya “muzey əşyası” adlanır. Muzey əşyalarının aşağıdakı əsas xüsusiyyətləri var:

- informativlik – muzey əşyası müəyyən informasiya daşıyıcısıdır;
- ekspressivlik – ziyarətçilərdə müəyyən emosiyalar yaradır;
- attraktivlik – xarici görünüşü ilə insanların diqqətini cəlb edir;
- representativlik – nümunə qismində çıxış edir;
- assosiativlik – insanlarda müxtəlif assosiasiyalar yaradır (bu xüsusiyyət daha çox ekspozisiyalara yerləşdirilən və bununla da eksponat statusuna malik olan əşyalara aiddir). Muzey əşyasının dəyəri sözügedən xüsusiyyətlərin dərəcəsindən asılıdır (Марченко, 2015: 27-28) (Cədvəl 2. Praktiki məşğələ).

Muzey əşyalarının həmçinin elmi, tarixi, memorial və bədii-estetik dəyəri var. Dəyər xarakteristikalarından asılı olaraq unikal (öz növləri üzrə yeganə nümunə olan, təkrarolunmazlığı ilə seçilən əşyalar) və nadir (raritet) əşyalar ən dəyərli muzey əşyaları hesab olunur. Muzey əşyasının mahiyyətə əsas əlaməti onun əsliliyi, orijinallığıdır.

Muzey əşyalarının elmlilik prinsipi ilə təşkil olunmuş, sistemləşdirilmiş vahid toplusu qismində çıxış edən muzey kolleksiyaları sistematik (tipoloji), tematik, personal və memorial olur.

Muzey fəaliyyətinin təməl istiqamətləri fond və ekspozisiya işidir. Fond muzey əşyaları və elmi-köməkçi materialların muzeyin konsepsiyasına uyğun sistemləşdirilmiş saxlanma yeridir. Fondlar qiymətli əşya və sənət nümunələrinin muzey şəraitində komplektləşdirilməsi, sənədləşdirilməsi və mühafizəsi işində mühüm rol oynayır.

Muzey əşyaları əsas fond da qorunur, onların öyrənilməsi və tətbiqi işində istifadə olunan köməkçi materiallar (maketlər, diaqramlar, sxemlər və s.) isə elmi-köməkçi fondlara yerləşdirilir. Bu fondlardan başqa muzey toplusu arxiv, kitabxana fondu, mübadilə fondu, müvəqqəti saxlanma fondu, təbiət elmlərini əhatə edən muzeylərdə isə həmçinin xammal materialları fondunda qorunub saxlanılır. Ən qiymətli muzey əşyaları kolleksiya fondunda komplektləşdirilə bilər.

Muzeyin əsas funksiyalarından biri muzey əşyalarının fiziki mühafizəsinin təmin olunmasıdır. Muzey əşyalarının hazırlandığı materiallardan asılı olaraq düzgün işıq və temperatur-rütubət rejimi seçilir, fond otaqlarında mütəmadi olaraq müvafiq tədbirlər görülür. Muzey əşyaları materiallarına görə ayrı-ayrılıqda mühafizə olunur. Bu baxımdan rəngkarlıq əsərlərinin, heykəltaraşlıq işlərinin, çini, keramika, şüşə, metal kimi qiymətli sənət nümunələrinin mühafizəsini misal göstərmək olar. Hər bir materialın özünün saxlanma qaydası var. Muzey əşyasının yerləşdiyi məkandan asılı olmayaraq – fond da, ekspozisiyada və ya müvəqqəti olaraq sərgidə, habelə əsər tədqiq olunan zaman düzgün saxlanma şəraitinin yaradılması olduqca vacib məsələdir.

Muzey əşyalarının mühafizəsində konservasiya və restavrasiya (bərpa) işi mühüm yer tutur. Konservasiya tarixi və mədəni abidələr, arxeoloji tapıntılar, memarlıq əsərləri, incəsənət və dekorativ sənət əsərlərinin görünüşünün və bütövlüyünün qorunmasını uzun müddət təmin edən tədbirlər kompleksidir. Konservasiya zamanı əşyanın hazırda olduğu vəziyyəti saxlanılır, onun fiziki forması, kimyəvi tərkibi dondurulur. Daşınar və daşınmaz mədəniyyət nümunələri fiziki, kimyəvi, bioloji və mexaniki təsirlərə məruz qalır və məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşir, buna görə də vaxtaşırı restavrasiya (latınca restauratio – “bərpa”, restauro – “bərpa etmək”) işləri aparılmalıdır (Kərimova, 2018: 78, 134).

Muzey işinin bütün mərhələlərində muzeydə mühafizə olunan materialların öyrənilməsi həyata keçirilir:

- atribusiya – muzey əşyasına xas olan əlamətlərin (material, forma, çəki, mövzu, süjet, müəlliflik, yaradılma zamanı və məkanı və s.) müəyyənləşdirilməsi;
- təsnifat – bir əlamət (xronoloji, coğrafi, müəlliflik və s.) və ya bütün əlamətlər (ümumi təsnifat) üzrə, tematik (muzey əşyasının hər-hansı bir mövzuya aid olması) və sahə (əşyaların ictimai həyatın hər-hansı bir sahəsinə aid olması) təsnifatı;
- sistemləşdirmə – təsnifatlaşmaya uyğun olaraq muzey əşyalarının müxtəlif kartotekalar vasitəsilə qruplaşdırılması;
- interpretasiya – muzey əşyalarının bilik və emosiya mənbəyi qismində təqdim olunması.

Muzey işinin bir istiqaməti də elmi-tədqiqat fəaliyyətidir. Bu iş iki istiqamət üzrə aparılır: 1) muzey kolleksiyalarının, daşınar və daşınmaz abidələrin, muzeyin yerləşdiyi məkanın, qeyri-maddi irs obyektlərinin öyrənilməsi və 2) muzeyşünaslıq tədqiqatları (muzey kolleksiyalarının fiziki mühafizəsi problemlərinin həlli, ekspozisiya və sərgilərin elmi layihələndirilməsi, muzey fəaliyyəti ilə bağlı konsepsiyaların hazırlanması, muzey auditoriyasının sosioloji cəhətdən öyrənilməsi və s.).

Muzey kommunikasiyası ekspozisiya və sərgilər vasitəsilə həyata keçirilir. Ekspozisiyanın qurulması muzey işinin ən mühüm mərhələlərindən biridir. Bura ekspozisiyanın elmi-tematik və bədii-memarlıq konsepsiyalarının hazırlanması və bu sənədlər üzrə aparılan iş daxildir. Ekspozisiyanın işlənilməsində elmlilik və elmi obyektivlik, əyanilik və kommunikativlik prinsipləri nəzərə alınır, müasir tendensiyalara uyğun olaraq ekspozisiya zallarında stend və vitrinlərlə yanaşı sensorlu ekranlar, audio və video materialların səsləndirilməsi və nümayişi üçün digər texnoloji vasitələr yerləşdirilir, yəni interaktivlik prinsipinə uyğun işlər yerinə yetirilir.

Muzeylərdə sərgilər fondlarda qorunub saxlanılan kolleksiyaların, yeni əldə olunan muzey əşyalarının, hər-hansı bir mövzunu əhatə edən muzey əşyalarının nümayişi məqsədilə keçirilir. Sərgilər muzeylərə daha çox ziyarətçi cəlb edir, qarşılıqlı dialoqun aparılmasını təmin edir.

Muzey işinin əsas istiqamətlərindən biri də mədəni-maarif fəaliyyətidir. Muzey kommunikasiyasının mühüm komponenti olan bu fəaliyyətin nəzəri əsasını nisbətən yeni integrativ sahə – muzey pedaqogikası təşkil edir. Muzey pedaqogikası muzeyşünaslıq, pedaqogika və psixologiyanı özündə birləşdirən, muzeylərin ziyarətçilərlə iş prinsiplərini, qanunauyğunluqlarını və metodlarını araşdıran multidisiplinar təbiiq elmlər sahəsidir. İnsanın mədəniyyət dünyası ilə münasibətlərini tənzimləyən muzey pedaqogikası təhsil və tərbiyə prosesinin mühüm hissəsi qismində çıxış edərək muzey kolleksiyalarına əsaslanaraq mədəniyyət və incəsənətin keyfiyyətə yeni dərkedilmə səviyyəsini təklif edir (Шушара, Ридченко, 2016: 36).

Müasir muzey pedaqogikasında müxtəlif forma, metod və texnologiyalardan istifadə olunur. Muzeyin mədəni-maarif fəaliyyətinin əsas formaları aşağıdakılardır: ekskursiya, mühazirə, məsləhətləşmə, elmi qiraətlər (konfrans, sessiya, iclas), klub (dərnək, studiya), müsabiqə (olimpiada, viktorina), maraqlı insanlarla görüş, konsert (poeziya axşamı, teatr tamaşası, kinoseans), bayram tədbiri, tarixi oyun və s. (Кетова, 2012: 80).

Muzey fəaliyyətinin bir qolu da nəşriyyat fəaliyyətidir. Nəşriyyat fəaliyyətini muzeylərdə aparılan elmi tədqiqatların nəticələrinə dair kitab və monoqrafiyalar, dövri nəşrlər, ekspozisi-

yalar və fondlarda saxlanılan sərvətlər haqqında buklet və kitabçalar, habelə konfrans, simpozium və digər tədbirlərin materialları və s. vəsaitlərin nəşri təşkil edir.

Son onilliklər dünya muzeylərinin fəaliyyətindən bəhs edərkən, “muzey memarlığı”, “muzey menecmenti” və “muzey marketinqi”, “PR” (publik relations) və “fandrayzing” anlayışları geniş istifadə olunur. Müasir trendlərdən biri də öz fəaliyyətini bütün dünyaya yayan muzey korporasiyalarının formalaşmasıdır (məsələn, Solomon Guggenheym Muzeyinin korporasiyası, Nyu-Yorkdakı Müasir İncəsənət Muzeyi (MoMA) və s.).

2020-ci ilin əvvəllərindən dünyada elan olunan Covid-19 pandemiyası ilə əlaqədar yeni tendensiya geniş vüsət aldı: müxtəlif müəssisələr, mədəniyyət ocaqları, xüsusilə də muzeylər onlayn tədbirlər, onlayn sərgilər təşkil edərək ziyarətçilərə İnternet üzərindən xidmət etməyə başladı. Bu tendensiya postpandemiya dövründə də davam edir. Pandemiyanın nəticələrindən biri kimi muzeylərin rəsmi saytlarında və sosial şəbəkələrdəki fəaliyyətində canlanmanı qeyd edə bilərik.

Muzey fəaliyyətinin tənzimlənməsində Beynəlxalq Muzeylər Şurasının rolu. Bir sıra beynəlxalq təşkilat var ki, onların fəaliyyəti digər məsələlərlə yanaşı dünya irsinin mühafizəsi və qorunub saxlanılmasına yönəlib. Məsələn, Avropa Şurası, BMT-nin təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində ixtisaslaşmış müəssisəsi (UNESCO), Beynəlxalq Muzeylər Şurası (ICOM), Abidələr və Tarixi Yerlərin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq Şura (ICOMOS), İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (ICESCO) və s.

Muzey fəaliyyətini tənzimləyən əsas qurum 1946-cı ildə Parisdə yaradılan Beynəlxalq Muzeylər Şurasıdır. ICOM muzey və muzey mütəxəssislərini birləşdirən beynəlxalq təşkilatdır. Fəaliyyəti dünya təbii, maddi və qeyri-maddi mədəni irsinin öyrənilməsi, mühafizəsi və cəmiyyətdə təbliğinə yönəlib. Şura muzey fəaliyyəti üçün peşəkar və etik standartlar müəyyən edir, mədəni irslə bağlı məsələlərə dair tövsiyələr hazırlayır, müvafiq potensialın artırılmasına və biliklərin yayılmasına təkan verir, qlobal şəbəkələr və əməkdaşlıq proqramları vasitəsilə cəmiyyətlərin mədəniyyət haqqında biliklərini artırır. Hazırda ICOM 57 mindən artıq mütəxəssisi birləşdirən muzey sahəsini əhatə edən yeganə qlobal təşkilatdır. ICOM-un 129 ölkə və ərazidə 120 milli komitəsi, 7 regional alyansı, 34 beynəlxalq komitəsi və 21 törəmə qurumu var.

ICOM-un məqsəd və vəzifələri muzey işinin inkişafının təşviqi, mədəni irsin mühafizəsi və mədəni sərvətlərin qanunsuz satışı ilə mübarizə, muzey işçilərinin bilik və bacarıqlarının artırılmasına dair tədbirlərin həyata keçirilməsi, beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi məsələlərini əhatə edir.

ICOM -un 5 əsas missiyası var:

- mükəmməllik standartlarının təyin edilməsi;
- diplomatik foruma rəhbərlik;
- peşəkar şəbəkənin inkişafı;
- qlobal analitik mərkəzə rəhbərlik;
- beynəlxalq missiyaların yerinə yetirilməsi (Missions and objectives, URL).

1976-cı ildə ICOM nəzdində Muzeologiya üzrə Beynəlxalq Komitə (ICOFOM) təsis edilib. Komitə muzeyşünaslıq məsələlərinin beynəlxalq miqyasda müzakirəsi üçün platforma qis-

mində çıxış edir. Onun əsas məqsədi muzeyşünaslığın elmi və akademik sahə kimi inkişafını təmin etməkdən ibarətdir.

ICOM-un muzey fəaliyyətinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsinə dair əsas təşəbbüslərindən biri yeni “muzey” tərifinin qəbul edilməsidir. Bu haqda muzey qanunvericiliyinə aid bölmədə daha ətraflı bəhs olunacaq.

Muzey fəaliyyətinin normativ və peşəkar standartlarını müəyyənləşdirən əsas sənəd ICOM-un Muzeylər üçün Etik Kodeksidir. Sənəd 1986-cı il noyabrın 4-də Argentinanın paytaxtı Buenos-Ayres şəhərində baş tutan ICOM-un 15-ci Baş Assambleyasında qəbul edilib, 2004-cü ildə Kodeksə müəyyən dəyişikliklər edilib.

ICOM-un Muzeylər üçün Etik Kodeksi minimal peşə standartlarını müəyyənləşdirir və beynəlxalq muzey birliyi tərəfindən qəbul olunan dəyərlərin tanınmasını təşviq edir. Sənəddə muzeylər üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlərə dair 8 prinsip öz əksini tapır:

1. Muzeylər bəşəriyyətin təbii və mədəni irsini qoruyur, öyrənir və təbliğ edir.
2. Cəmiyyət onun rifahı naminə istifadə olunan və inkişafına xidmət edən kolleksiyaların mühafizəsini muzeylərə həvalə edir.
3. Muzeylərdə qorunan əşyalar biliklərin inkişafı və yayılması üçün ilkin mənbələrdir.
4. Muzeylər təbii və mədəni irsin tanınması, dərki və istifadəsi üçün imkanlar yaradır.
5. Muzeylər digər müəssisələrdə və ümumilikdə cəmiyyətin inkişafı naminə istifadə oluna biləcək resurslara malikdir.
6. Muzeylər kolleksiyalarının aid olduğu və həmçinin xidmət göstərdikləri cəmiyyətlərlə sıx əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərirlər.
7. Muzeylər qanuna ciddi riayət edirlər.
8. Muzeylər peşəkarcasına fəaliyyət göstərir, muzey işçiləri öz peşə vəzifələrini şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirərək ziyarətçiləri qanundankənar və ya peşəkar muzey etikasına zidd olan davranışdan çəkindirir (Этический кодекс ИКОМ для музеев, URL).

2019-cu ildə Yaponiyanın Kioto şəhərində keçirilən ICOM-un 25-ci Baş Assambleyasından sonra Etik Kodeksin yenidən işlənib hazırlanması məqsəduyğun hesab edilib. 2022-ci ildən başlayaraq bu məsələyə dair 4 müşavirə keçilib. Hazırda ICOM-un Etika üzrə Daimi Komitəsi (ETHCOM) Etik Kodeksin növbəti layihəsi üzərində çalışır (Code of Ethics, URL).

Muzey işinin tənzimlənməsində ICOM-un rolundan danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, 1977-ci ildə Moskva və Leningrad (indiki Sankt-Peterburq) şəhərlərində keçirilən Beynəlxalq Muzeylər Şurasının 11-ci Baş Konfransında 18 May – Beynəlxalq Muzeylər Günü təsis edilib.

1992-ci ildən başlayaraq Beynəlxalq Muzeylər Günü müəyyən mövzuya həsr edilir. Ötən dövr ərzində bayramlar “Muzeylər və yaddaş”, “Muzeylər və turizm”, “Muzeylər və mədəni landşaftlar”, “Muzeylər və cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı”, “Muzeylər mədəniyyət mərkəzləri kimi: ənənənin gələcəyi”, “Muzeylər bərabər imkanlar məkanı kimi: müxtəliflik və inklüziya”, “Muzeylər, təhsil və elmi tədqiqatlar” və digər mövzulara həsr olunub (Cəfərova, 2024: 10).

Cari ildə bayram “Sürətlə dəyişən cəmiyyətlərdə muzeylərin gələcəyi” mövzusunda əhatə edib.

ICOM-un muzeylərə çağırışında bildirilib ki, daimi transformasiyalara məruz qalan müasir dünyada muzeylər dəyişikliklərin mərkəzində dayanaraq dəyişən qlobal hadisələr və dəyişən ictimai tələbatlara uyğun formalaşan dinamik landşaftda fəaliyyət göstərir. Cari ilin mövzusu əlaqələndirici, novator və mədəni kimliyin qoruyucuları qismində çıxış edən muzeylərin rolunu yenidən dərk etməyə çağırır. BƏƏ-nin Dubay şəhərində noyabrda keçiriləcək ICOM-un 27-ci Baş konfransına uyğun olan mövzu müzakirə edilərək qeyri-maddi irsin muzeylər tərəfindən mühafizəsi, gəncliyin enerjisindən istifadə və muzeylərin yeni texnoloji şəraitə uyğunlaşması kimi məsələlərə diqqəti yönəldir. Konfrans zamanı sürətli dəyişikliklər şəraitində muzeylərin və cəmiyyətlərin inkişafı naminə onların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsinə dair müzakirələr aparılacaq (International Museum Day, URL).

Muzeylər dayanıqlı və inklüziv cəmiyyətlərin formalaşmasında fəal iştirak edir, 2020-ci ildən başlayaraq ICOM BMT-nin elan etdiyi “2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf gündəliyi” çərçivəsində dayanıqlı inkişafa aparan 17 məqsədə dəstək verir. Bu məqsədlər 1) yoxsulluğun və 2) aclığın aradan qaldırılması, 3) keyfiyyətli səhiyyə və rifah, 4) keyfiyyətli təhsil, 5) gender bərabərliyi, 6) təmiz su və sanitariya, 7) əlçatan və təmiz enerji, 8) layiqli əmək və iqtisadi artım, 9) sənaye, innovasiya və infrastruktur, 10) bərabərsizliyin azaldılması, 11) dayanıqlı şəhər və icmalar, 12) məsuliyyətli istehlak və istehsal, 13) iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə, 14) su altında həyat, 15) quruda həyat, 16) sülh, ədalət və güclü institutlar və 17) tərəfdaşlıq bəndlərindən ibarətdir (Take Action for the Sustainable Development Goals, URL).

Bu ilin mövzusu dayanıqlı inkişafın 3 məqsədinə uyğundur:

8-ci məqsəd: Muzeylər yeni məşğulluq imkanları yaradaraq və cəmiyyətlərin imkanlarını genişləndirən təhsil proqramları təklif edərək yerli iqtisadiyyata dəstək verir;

9-cu məqsəd: Yaradıcılığı təşviq edən muzeylər texnoloji nailiyyətlər vasitəsilə innovasiyaları stimullaşdırır və əlçatanlığı artırır;

11-ci məqsəd: Muzeylər inklüzivlik, dayanıqlıq və irsin qorunmasına yönələn mədəniyyət mərkəzləri qismində çıxış edərək şəhərlərin dayanıqlı inkişafına təkan verir (International Museum Day, URL).

Beynəlxalq Muzeylər Şurasının əhəmiyyətli təşəbbüslərindən biri də ICOM-un 2022-2028-ci illər üçün Strateji Planının işlənilib hazırlanmasıdır. Bu sənəd muzeylərin qarşılaşdığı dəyişikliklər və Şuranın gələcəkdə fəaliyyətini davam etməsi üçün zəruri olan dəyişikliklərlə əlaqədar qəbul edilib. 2028-ci ilədək ICOM daha şəffaf, çevik, əməkdaşlığa açıq və demokratik, sürətlə dəyişən dünyanın tələbatlarını ödəyən şəbəkəyə dəstək verən bir təşkilata çevrilməyi hədəfləyib.

Sənəddə qeyd olunur ki, ICOM dünya üzrə muzey mütəxəssislərini birləşdirərək və təmsil edərək onlara bilik və təcrübə mübadiləsi üçün şəbəkə təqdim edir, habelə sülh içində yaşayan sağlam və dayanıqlı cəmiyyətlərin dəstəklənməsində muzeylərin həyatı əhəmiyyət daşıyan rolunu beynəlxalq aləmdə təbliğ edir.

ICOM-un aşağıdakı vəzifələri var:

- Muzey idarəetməsi, kolleksiyaların qorunub saxlanması, irs və cəmiyyətə xidmətin göstərilməsi sahəsində ICOM üzvlərini dəstəkləmək;
- Müasir çağırışlara birgə cavab vermək;

- Mədəni və təbii irsin mühafizəsinə yönələn tədbirlər həyata keçirmək;
- Müxtəliflik, inklüzivlik və bərabərliyi təşviq etmək;
- Dekolonizasiya və iqlim dəyişikliyi məsələləri ilə məşğul olmaq, post-Covid dövründə muzey sektorunun dayanıqlığını təmin etmək.

ICOM-un 2022-2028-ci illər üçün Strateji Planında bildirilir ki, Beynəlxalq Muzeylər Şurası beynəlmiləl, peşəkar, birgə əməkdaşlığa meyilli qurum olaraq beynəlxalq muzey birliyinin sözünü dünyaya çatdıran təşkilat kimi mövqeyini möhkəmləndirir. Sənəd 3 istiqamət üzrə hazırlanıb:

1. ICOM muzey birliyinin qlobal səsidir;
2. İdarəetmədə (menecmentdə) daha yaxşı təcrübəni təşviq edir;
3. Dəyişən dünyada fəaliyyət göstərən qlobal muzey şəbəkəsini dəstəkləyir.

1-ci istiqamət üzrə ICOM-un “qlobal mövqeyin irəli sürülməsi” strategiyası, 2-ci istiqamət üzrə “idarəetmə”, “maliyyə prinsipləri”, “kommunikasiya”, “müxtəliflik” strategiyaları, 3-cü istiqamət üzrə isə “dayanıqlı maliyyələşmə”, “iqlim dəyişikliyi”, “rəqəmsal gələcək”, “liderlik” və “dekolonizasiya” strategiyaları açıqlanır (The ICOM 2022-28 Strategic Plan, URL).

Beləliklə, COVID-19 pandemiyasının yaratdığı problemləri və yeni çağırışları nəzərə alaraq, ICOM-un 2022-2028-ci illər üçün Strateji Planında muzey fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yönələn məsələlər öz əksini tapıb.

Qeyd edək ki, ICOM Azərbaycan Milli Komitəsi 1993-cü ildə yaranıb. Təşkilatın əsas məqsədləri muzey mütəxəssislərinə dəstək vermək, bu sahənin inkişafına yönələn müxtəlif tədbirlər həyata keçirmək, konfrans, seminar və təlimlər təşkil etmək, muzey işçilərinə bilik və təcrübə mübadiləsi aparmaq, habelə beynəlxalq təcrübələrə yiyələnmək üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir (Beynəlxalq Muzeylər Şurası Azərbaycan Milli Komitəsi, URL). Milli Komitənin fəaliyyətinin nə qədər qənaətbəxş olub-olmamağı sual altındadır, çünki həll olunmalı bir çox məsələ var ki, bu qurum həmin problemlərə hələ ki, biganə qalır. Elə bir məsələni qeyd edim – ICOM Azərbaycan Milli Komitəsinin lazımı səviyyədə saytı mövcud deyil. Bu problem ümumilikdə muzey sahəsinin ağırlıq məsələsidir. Texnologiya və internet əsrində yaşadığımızı nəzərə alaraq bəlli məsələdir ki, bu məqam heç də ürəkaçan deyil. Ümumiyyətlə, Milli Komitə ICOM kimi qlobal təşkilatın ölkə üzrə təmsilçisidirsə, bu qurum Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən ən iri muzeydən tutmuş kiçik muzeylərin işindən və hazırkı səviyyəsindən xəbərdar olmalıdır. Ümid edirik ki, ICOM Azərbaycan Milli Komitəsinin fəaliyyəti təkmilləşər və qoyulan tələblərə cavab verər.

Azərbaycanda muzey qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi perspektivləri. Hər bir sahədə olduğu kimi, muzey fəaliyyətini də müvafiq hüquqi baza müəyyənləşdirir və tənzimləyir. Mədəni və təbii irsin qorunmasına dair əsas beynəlxalq hüquqi sənədlər aşağıdakılardır: “Hərbi münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” Haaqa Konvensiyası (Haaqa, 14 may 1954-cü il); Avropa Şurasının Avropa Mədəniyyət Konvensiyası (Paris, 19 dekabr 1954-cü il), UNESCO-nun “Mədəniyyət sərvətlərinin qanunsuz olaraq gətirilməsinin, çıxarılmasının və onların üzərində mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında» Konvensiyası (Paris, 14 noyabr 1970-ci il), UNESCO-nun Dünya mədəni və təbii irsinin müdafiəsi konvensiyası (Paris, 16 noyabr 1972-ci il), BMT-nin “Nəqli kəsilməkdə olan vəhşi fauna və flora növlərinin

beynəlxalq ticarəti haqqında” Konvensiyası (Vaşinqton, 3 mart 1973-cü il), Avropa Şurasının “Avropanın memarlıq irsinin qorunması haqqında” Konvensiyası (Qranada, 3 oktyabr 1985-ci il), “Mədəni mülkiyyətlə bağlı hüquq pozuntuları haqqında” Avropa Konvensiyası (Delfi, 23 iyun 1985-ci il), Avropa Şurasının “Arxeoloji irsin qorunması haqqında” Avropa Konvensiyası (La-Valetta, 16 yanvar 1992-ci il), BMT-nin “Bioloji müxtəliflik haqqında” Konvensiyası (Rio-de-Janeyro, 5 iyun 1992-ci il), Beynəlxalq Xüsusi Hüququ Unifikasiya İnstitutunun (UNIDROIT) “Oğurlanmış, yaxud qanunsuz çıxarılmış mədəni sərvətlərin qaytarılması haqqında” Beynəlxalq Konvensiyası (Roma, 24 iyun 1995-ci il), UNESCO-nun “Sualtı mədəni irsin mühafizəsi haqqında” Konvensiyası (Paris, 2 noyabr 2001-ci il), UNESCO-nun “Qeyri-maddi irsin qorunması haqqında” Konvensiyası (Paris, 17 oktyabr 2003-cü il), UNESCO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında” Konvensiyası (Paris, 20 oktyabr 2005-ci il) və s.

Qeyd olunan beynəlxalq sənədlərə qoşulmaqla Azərbaycan Respublikası dünya tarixi, mədəni və təbii irsinin mühafizəsi sahəsində həmrəyliyi nümayiş etdirir, müxtəlif təşəbbüslərlə çıxış edir. 44-günlük Vətən müharibəsi və antiterror tədbirləri nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi tam bərpa edildikdən sonra düşmən tərəfindən məhv edilən, talanan və mənimşənilən mədəni sərvətlərin axtarışı və qaytarılması, həmçinin 30 ilə yaxın işğal dövründə dəymiş ziyanı görə təminatın tələb olunması prosesində mədəni və təbii irsin qanunsuz çıxarılması ilə bağlı hüquqi sənədlərin əhəmiyyəti bizim üçün daha da artır.

Müvafiq beynəlxalq sənədlərlə yanaşı mədəni irsin, o cümlədən muzeylərin və muzeylərdə toplanan və mühafizə edilən mədəni sərvətlərin qorunması məsələsi Azərbaycan qanunvericiliyində də öz əksini tapıb. Təbii ki, söhbət muzeylərdən gedirsə, araşdırma ölkənin “Muzeylər haqqında” Qanunu ətrafında aparılır, paralel olaraq isə tədqiqata digər qanunlarda bu sahəyə aid maddələr cəlb edilir. Azərbaycan Respublikasının “Muzeylər haqqında” Qanunu rəhbərliyinin hər iki dövründə muzey quruculuğuna böyük önəm verən, bir sıra muzeyin yaradılmasının təşəbbüskarı olan və bir çox muzeylərin açılışında şəxsən iştirak edən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev tərəfindən 2000-ci il martın 24-də imzalanıb. Ötən dövr ərzində dünya muzeylərinin fəaliyyətində baş verən əsaslı dəyişikliklər o qədər nəzərə çarpandır ki, son 50 ildə yalnız cüzi dəyişikliklərə məruz qalan “muzey” tərfi 2022-ci ildə İCOM-un Baş konfransında dəyişdirilərək bu prosesin iştirakçısı olan mütəxəssislərin rəyinə görə, yaranan reallıqlara qismən də olsa, uyğunlaşdırılıb.

Yeni tərifə nəzər salaıq: “Muzey daimi fəaliyyət göstərən və cəmiyyətə xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Muzey maddi və qeyri-maddi irsin tədqiqi, toplanılması, mühafizəsi, izahı və nümayişi ilə məşğul olur. İctimaiyyət üçün açıq, əlçatan və inklüziv muzeylər müxtəliflik və dayanıqlığa təkan verir. Muzeylər etik və peşəkar davranır, icmaların iştirakı ilə fəaliyyət göstərir, tədris, əyləncə, düşüncə və bilik mübadiləsinə yönələn müxtəlif təcrübələr təklif edir” (Museum Definition, URL). Beləliklə, ilk dəfə muzey tərfinə müasir tələblərə uyğun olaraq “əlçatanlıq”, “inklüzivlik”, “dayanaqlıq” və “etika” sözləri daxil edilib.

Bu baxımdan Azərbaycan qanunvericiliyində mövcud olan boşluqlar aradan qaldırılmalı, mədəni irs və muzey işinə dair qanunlar müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Məsələn, elə ilk dəyişiklik “muzey” tərfindən başlamalıdır. “Muzeylər haqqında” Qanunun 1-ci Maddəsində qeyd edilir ki, “muzey maddi mədəniyyət abidələrinin komplektləşdirilməsi, mühafizəsi, öyrənilməsi, kütləvi nümayişinin və təbliğinin həyata keçirildiyi mədəniyyət, elmi tədqiqat müəssisəsidir”. Təbii ki, son onilliyin trendlərini nəzərə alaraq bu tərif genişləndirilməli, burada tək maddi deyil, həmçinin qeyri-maddi mədəni irs də nəzərdə tutulmalıdır. Sözügedən

maddənin muzey fəaliyyətinə aid hissəsində də qeyri-maddi nümunələr öz əksini tapmalıdır.

Qeyd edək ki, “Muzeylər haqqında” Qanunda “turizm” sözünə ümumiyyətlə rast gəlinmir, yəni turizmin inkişafında muzeylərin yeri müəyyənləşdirilməyib, halbuki muzeylər xüsusilə mədəni-dərketmə turizminin başlıca iştirakçılarıdır. Bu hal “Mədəniyyət haqqında” Qanunda da nəzərə çarpır. Məsələn, sözügedən sənədin 20-ci Maddəsində mədəniyyət sahəsini əhatə edən münasibətlərin bir sıra qanunlarla tənzimlənməsi qeyd olunur, amma bu sənədlərin arasında “Turizm haqqında” Qanun yoxdur.

“Muzeylər haqqında” Qanunda bildirilir ki, dövlət və xüsusi mülkiyyətdə fəaliyyət göstərən muzeylərlə yanaşı bələdiyyə, yəni yerli özünüidarəetmə orqanlarının mülkiyyətində də fəaliyyət göstərən muzeylər var. Burada biz bələdiyyələrin fəaliyyətinə dair qanunvericilik aktları ilə paralellər aparmalıyıq, çünki respublikada bələdiyyələr demək olar ki, muzeylərlə bağlı heç bir iş aparmır. Bu, çox böyük boşluqdur, çünki digər ölkələrdə, məsələn, elə qonşu Türkiyə Cümhuriyyətində bələdiyyələr muzeylərlə, ümumilikdə turizm işinin idarəedilməsi ilə əlaqədar çoxsaylı layihələr həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının “Bələdiyyələrin statusu haqqında” və “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” qanunlarında “muzey” və “turizm” sözlərinə ümumiyyətlə rast gəlinmir, “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Qanunda isə yalnız “turizm xidmətləri göstərən şəxslər” haqqında qeyd var.

Dünya təcrübəsinə gəldikdə qeyd etmək lazımdır ki, yerli özünüidarəetmə orqanlarının turizmin inkişafı üzrə fəaliyyəti turizm infrastrukturuna sərmayələrin cəlb olunması, ərazinin brendləşdirilməsi və marketinqi, əhalinin bu fəaliyyətə cəlb edilməsi, turizm və qonaqpərvərlik sahəsində sahibkarlıq təşəbbüslərinin stimullaşdırılması kimi istiqamətləri əhatə etməlidir. Sadalanan mürəkkəb və əhatəli məsələləri həll etmək üçün bələdiyyə institutlarının maliyyə, kadr və təşkilati resursları olmalıdır (Фролова, Рогач, Рябова, 2020: 212).

Bələdiyyələrin mədəni-dərketmə turizminin inkişafında özünəməxsus yeri var. Yerli sakinlər arasında davamlı turizmin inkişafı üçün maarifləndirmə, bölgəyə xas məhsullara uyğun muzey işinin aparılmasında yaxından iştirak və s. bələdiyyələri prosesin mühüm aparıcı qüvvəsinə çevirə bilər. Bələdiyyələr tərəfindən reallaşdırıla biləcək təşəbbüslər turist axını yaratmaqla həm qurumların gəlirlərinin artmasına səbəb olacaq, həm də regionların inkişafı üçün alternativ gəlir mənbələri formalaşdıracaq (Jafarova & Taghiyev, 2023, URL).

Bələdiyyələrin turizmin inkişafı sahəsində fəaliyyətini aydınlaşdırmaq üçün bu qurumların işini tənzimləyən hüquqi sənədlərə nəzər yetirmək mütləqdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 144-cü Maddəsində bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə 7) yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının, 8) yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının və 9) yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsi daxildir. Həmçinin qeyd olunur ki, “Bələdiyyələrə qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər” (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, URL).

“Bələdiyyələrin statusu haqqında” Qanununun müvafiq maddələrində bu qurumlar tərəfindən həyata keçirilən yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının sahələri arasında mədəniyyət sahəsi, mədəniyyət müəssisələrinin inkişafına yardım göstərilməsi, tarix və mədəniyyət abidələrinin saxlanılması da qeyd olunur. Həmçinin yerli iqtisadi inkişaf və ekoloji proqramların həyata keçirilməsi də nəzərdə tutulur (“Bələdiyyələrin statusu haqqında” Qanun, 2010). Hesab edirik ki, bura müasir reallıqları və çağırışları nəzərə alaraq ayrı bəndlə turizm sahəsi, yerli muzeylərlə iş də daxil edilməlidir.

“Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Qanununun 7-ci Maddəsində yerli büdcənin gəlirlərini formalaşdıran bəzi bəndlərin (məsələn, kurort və mehmanxana rüsumunun və s.)

turizm sahəsinə aid olması bir daha turizmin əhəmiyyətini və mövcud qanunvericilikdə bu sahə ilə bağlı boşluqların aradan qaldırılması məsələsini aktual edir. Boşluqlar həmçinin, “Turizm haqqında” Qanunda da aradan qaldırılmalıdır.

Yerli özünüidarəetmə qurumları müxtəlif layihələri həyata keçirilməklə və ya müvafiq layihələrdə iştirak etməklə turizmin bir çox növünün, o cümlədən mədəni-dərketmə turizmin inkişafına təkan verə bilər. Fikrimizcə, biliklər cəmiyyəti və iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi dövrümüzün reallıqlarını nəzərə alaraq bütün bu məsələlər müvafiq qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır ki, bələdiyyələrin turizm sahəsində səlahiyyətləri genişlənsin.

Mədəni-dərketmə turizminin və ümumilikdə kreativ iqtisadiyyatın inkişafında muzeylərin rolu danılmazdır. Düşünürük ki, dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, bələdiyyələr Azərbaycanda şəhər tarixi muzeyləri, ekomuzeylər və “yaşıl yollar”ın yaranması prosesində bilavasitə təşəbbüskar və iştirakçı qismində çıxış edə bilər. Bu haqda biz silsilə elmi məqalələrlə çıxış etmişik, sözügedən məsələ elmi-tədqiqat işimizin mühüm parçasıdır.

“Muzeylər haqqında” Qanunda müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, muzeylərin gəlirlərinə dair məsələlərə də aydınlıq gətirilməlidir. Bəli, muzeylər qeyri-kommersiya təşkilatlarıdır, amma bu müəssisələrin əlavə gəlirləri nə qədər çox olarsa, muzeylərə dəstək olan insanların çevrəsi nə qədər çox genişlənersə, cəmiyyətlərin mədəni inkişafı, maariflənməsi, həmçinin mədəni irsin beynəlxalq miqyasda təbliğinə yönələn təşəbbüslər və layihələrin həyata keçirilməsi üçün bir o qədər çox imkanlar yaranar.

Məsələn, 2000-ci ildə sənəddə qeyd etdiyimiz “fandrayzing”lə bağlı məsələyə aid hissə var idi. “Muzeylərə dövlət qayğısı” adlı 22-ci Maddənin üçüncü hissəsində qeyd olunurdu ki, “dövlət muzeylərinin inkişafına yönəldilmiş vaxtaşırı subsidiyalara, xeyriyyəçilik və sponsorluğa görə hüquqi və fiziki şəxslər həmin məqsədə yönəldikləri vəsait həcmində vergidən azad olunurlar”. Bu bənd muzey marketinqini və fandrayzing sahələrinin inkişafına böyük təkan verə bilərdi. Lakin qanunun qəbul olunmasından heç iki il keçməmiş həmin hissə 22-ci Maddədən çıxarıldı. Fikrimizcə, bu hissənin mövcudluğu “Muzeyin dostları” klublarının yaranmasına, sponsorların, tərəfdaşların muzeylərə cəlb edilməsinə, əlavə maliyyə gəlirlərinin əldə olunmasına əhəmiyyətli təkan verər bilər. Bir sözlə, qanuna bu kimi bəndlərin əlavəsi muzeylərin inkişafında müsbət rol oynayacaq.

Qanuna daha bir dəyişiklik 2007-ci ilin iyununda edilib. Bundan öncə “Dövlət muzeylərini maliyyələşdirmə mənbələri” adlı 24-cü Maddədə qeyd edilirdi ki, “dövlət muzeyləri aşağıdakı mənbələrdən maliyyələşir:

büdcədən ayrılan vəsait;

biletlərin satışından əldə olunan gəlir;

ekskursiya xidməti, sərgilərin təşkili, çap məhsullarının və suvenirlərin hazırlanması və satışından əldə olunan gəlirlər;

muzeylərə məxsus bədii salon, emalatxana və digər obyektlərdən yığılan gəlirlər;

hüquqi və fiziki şəxslərin könüllü ayırmaları;

məsləhətlər verilməsi və ekspertiza keçirilməsindən əldə olunan gəlirlər;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan olunmayan digər xidmətlərdən əldə edilən gəlirlər.

Muzeyə gələnlər üçün biletlərə qiymətlər, ekskursiya xidməti haqqının miqdarı və xidmətin digər növləri muzey tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Gəlir və xərclərin smetası muzeylər tərəfindən tərtib olunur və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

Daxil olan gəlirlər muzeyin saxlanması və muzey işçilərinin əməyinin qiymətləndirilməsinə yönəldilir.

Muzeylərin xarici iqtisadi fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi gəlirlər, onlara büdcədən ayrılan vəsaitin azaldılması üçün əsas ola bilməz”.

2007-ci ildə edilən dəyişikliyə əsasən isə həmin maddə belə səslənir: “Dövlət muzeyləri dövlət büdcəsi, büdcədən kənar daxilolmalar və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir” (“Muzeylər haqqında” Qanun, URL).

2025-ci ilin fevralında isə “Muzeylərin təsərrüfat fəaliyyəti” adlı 25-ci Maddənin ikinci cümləsində “gəlir bütövlükdə muzeylərin sərəncamında qalır” sözləri “vəsaitdən (bələdiyyə mülkiyyətində və xüsusi mülkiyyətdə olan muzeylər istisna olmaqla) müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi qaydaya uyğun olaraq istifadə edilir” sözləri ilə əvəz edilib. Göründüyü kimi, bu dəyişiklik muzeylərin səlahiyyətlərini genişləndirmək əvəzinə daha da dar çərçivəyə salır.

Fikrimizcə, qanunvericilikdə edilən bu cür dəyişikliklər muzey idarəetməsi (menecmenti) və marketinq sahələrinin inkişafına maneələr yaradır, çünki muzeylər əldə etdikləri gəlirlərdən lazımi istiqamətdə istifadə edə bilməyəcəklərsə, hansı idarəetmə qaydalarının tətbiqindən söhbət gedə bilər? Məlum olduğu kimi, idarəetmənin dörd əsas funksiyası var: planlaşdırma, təşkilat, motivasiya və nəzarət. Əgər muzeylər operativ qərarlar verib fəaliyyətlərini lazımi səviyyədə qura bilməyəcəklərsə, hansı motivasiya və planlaşdırmadan danışmaq olar?

Digər mühüm məsələ isə işğal zamanı Azərbaycandan çıxarılan muzey sərvətlərinin qaytarılması məsələsinin qanunvericilikdə öz əksini tapmasıdır. Məsələn, “Mədəniyyət haqqında” Qanunun 52-ci Maddəsinin 3-cü bəndində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisindən qeyri-qanuni yolla çıxarılmış milli mədəni irs nümunələri yerləşdiyi ölkədən, yerdən, çıxarıldığı vaxtdan və şəraitdən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır. Bu məqam “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” Qanunun 18-ci Maddəsində də öz əksini tapıb.

2022-ci ildə İCOM-un Baş konfransında “muzey” tərfi dəyişdirilərkən bu məsələ geniş müzakirə edilib, lakin əməli nəticə əldə olunmayıb. Hətta iclas zamanı qeyd edilib ki, yeni “muzey” tərfində inkişafda olan ölkələrin muzeyləri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən “repatriasiya”, “dekolonizasiya” və “restitusiya” terminləri yoxdur, iştirakçıların bir qismi isə yeni tərfin heç də progressiv olmadığını və böyük güzəşt nəticəsində qəbul edildiyini bildiriblər. Məsələn, müzakirələrdən sonra Keniya təmsilçisi olan ICOM-un Beynəlxalq komitəsinin spikeri Mutoni Tanqva bildirib ki, yeni tərfə “deaksesiya” termini daxil edilməyib, halbuki sözügedən termin sənət əsəri və ya artefaktın muzey kolleksiyasından həmişəlik çıxardılaraq yarandığı yerə qaytarılması prosesini əks etdirir, bu isə əvvəllər müstəmləkə olmuş, indi isə müstəqillik qazanmış dövlətlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir (Ceŷmyp, Tom, URL).

Fikrimizcə, yuxarıda sadalanan terminlər Azərbaycan üçün olduqca aktualdır, çünki xalqımızın mədəni sərvətləri bir sıra ölkələrin muzeylərində saxlanılır, işğal zamanı isə talan edilib və ya məhəmmənilib. Bu məsələ mütləq Azərbaycanın müvafiq hüquqi sənədlərində, xüsusilə də

“Muzeylər haqqında” Qanununda öz əksini tapmalıdır.

Bundan əlavə, “Mədəniyyət haqqında” Qanunda dövlət monitorinqi, statistika və elektron bazaların yaradılması ilə bağlı maddələr var. Bu məsələ “Muzeylər haqqında” Qanunda da öz əksini tapmalıdır, ölkə üzrə ümumi muzey fəaliyyətinin hazırkı vəziyyətini öyrənmək üçün mütləq şəkildə monitorinq təşkil edilməlidir. Bununla bağlı bizim “Azərbaycanda muzey fəaliyyətinin monitorinqi” layihəmiz illər öncə müxtəlif mənbələrdə təqdim olunub...

Respublikanın yeni “Turizm haqqında” Qanunu 2021-ci ilin dekabrında qəbul edilib. Təbii ki, burada artıq dövrümüzün reallıqlarına uyğun məsələlər daha geniş şəkildə əks olunub. Məsələn, sənəddə kreativ iqtisadiyyatın inkişafına dair məqamlar, bazar tələblərinə uyğun yeni məhsulların yaradılması, turizm sahəsində əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, marketinq və kommunikasiya strategiyaları haqqında maddələr var. Bütün bu məsələlər müasir muzey fəaliyyətinə də aiddir.

Ümumiyyətlə, qanunlar arasında nə qədər sıx bağlılıq olsa, bir o qədər hüquqi-normativ baza təkmilləşər və ən əsası işləyər. Yuxarıda sadalananları nəzərə alaraq, “Muzeylər haqqında” Qanun mütləq şəkildə peşəkar muzey mütəxəssislərinin bilavasitə iştirakı ilə müasir muzey fəaliyyəti tendensiyalarına uyğun yenilənməlidir. Təbii ki, yeni qanunların işlənilməsi vaxt və kollektiv əmək tələb edir. Son illər ərzində İCOM tərəfindən qəbul edilən strategiyalar təhlil edilərək nəzərə alınmalı, ölkə muzeylərin fəaliyyəti dünya təcrübəsinə, yaranan yeni reallıqlara uyğunlaşdırılmalıdır. Bütün bu təşəbbüslər gələcək nəsillərin mədəni inkişafı, maarifləndirilməsi işinə öz müsbət təsirini göstərəcək (Cəfərova, 2025: 7).

Azərbaycanda muzey quruculuğu və müasir tendensiyalar. Professor Sabir Əmirxanov qeyd edir ki, “Azərbaycanda muzeylərin yaranması və inkişafı məzmun, forma, təşkilatı-metodiki əlamətlərinə görə tarixən əsas dörd mərhələyə ayrılır. Birinci mərhələ 1896-1950, ikinci mərhələ 1951-68, üçüncü mərhələ 1969-91, dördüncü mərhələ isə 1992-2012-ci illəri əhatə edir” (Əmirxanov, 2012: 66). Təbii ki, dördüncü mərhələni bugünədək uzadaraq müstəğillik dövründə muzey quruculuğu adlandırmaq olar.

1896-cı ildə görkəmli yazıçı, dramaturq, maarifçi, jurnalist və ictimai xadim, “Molla Nəsrəddin” jurnalının və ədəbi məktəbinin banisi Cəlil Məmmədquluzadənin Naxçıvanın Nəhrəm kənd məktəbində yaratdığı ilk muzeydə əsasən tarix və etnoqrafiyaya aid materiallar nümayiş etdirilib.

1918-ci il mayın 28-də Müsəlman Şərqində ilk demokratik respublika – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranıb. Cəmi 23 ay mövcud olmasına baxmayaraq həmin respublika Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində olduqca mühüm yer tutur. AXC dövründə siyasət, diplomatiya, iqtisadiyyat, hüquq və digər istiqamətlərdə olduğu kimi, elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində də bir sıra yeniliklərə imza atılıb. 1919-cu il dekabrın 7-də görkəmli şərqşünas alim, sənətsünas, filologiya elmləri doktoru, professor Məhəmməd Ağaoğlu və tanınmış pedaqoq, şair, tərcüməçi və ictimai xadim Hüseyn bəy Mirzəcamalovun təşəbbüsü ilə ilk dövlət muzeyi – “İstiqlal” muzeyi yaradılıb. Azərbaycan Parlamentinin işə başlamasının ildönümü münasibətilə onun binasında açılan və Parlamentin nəzdində fəaliyyət göstərən “İstiqlal” muzeyinin təsis ilə əlaqədar “Azərbaycan” qəzeti (1919, 23 sentyabr) yazırdı: “Sənələrdən bəri bəslədiyimiz bir arzu var ki, o da vətənimiz Azərbaycanda bir milli muzey təsisidir... Sabiq Rusiya zamanında təsis edəcəyimiz muzeyin adını “milli muzey” qoymaq fikrində idiksə də, bu gün fərdimizin köksünü qabardan istiqlal şüarı olmasına görə, “İstiqlal” muzesi olmasını əhəmiyyətli görürüz” (Fərəcova, URL). Təbii ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra həmin muzey bağlanıb,

hazırda onun mənəvi varisi 1991-ci il yanvarın 9-da yaranan Azərbaycan İstiqlal Muzeyidir.

1920-ci il mayın 18-də İnqilab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanovun imzaladığı “Bütün muzeylər milliləşdirilsin” adlı qərara əsasən, yeni dövlət muzeyinin yaradılması gündəmə gəldi. Həmin ilin iyulunda “İstiqlal” muzeyinin, “Pedaqoji Muzey”in və bəzi məktəblərdə fəaliyyət göstərən diyarşünaslıq kabinetlərinin əşyaları bu muzeyə verildi. Oktyabrda muzey “Azərbaycan Dövlət Muzeyi” adlandırılıb (hazırkı Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi).

O dövrdən başlayaraq Bakı və regionlarda müxtəlif sənət növlərinə aid muzeylər, tarix-diyarşünaslıq və xatirə muzeyləri təsis edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu muzeylərin yaranmasında Azərbaycan Dövlət Muzeyinin rolu böyükdür, bir sıra muzeylər məhz Dövlət Muzeyinin müvafiq bölmələrinin bazasında yaradılıb.

Muzey quruculuğunun genişlənməsi isə 1969-cu ildən sonrakı dövrə, yəni görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərlik dövrünə təsadüf edir. 1968-ci ildə Azərbaycanda cəmi 32 muzey fəaliyyət göstərirdisə, 1991-ci ildə muzeylərin sayı 128-ə çatmışdı (Əmirxanov, 2012: 69).

Müstəqilliyimiz bərpa olunandan sonra yeni muzeylər yaranır, muzey binalarında əsaslı təmir-bərpa işləri aparılır. Dövlət Statistika Komitəsinin 2023-cü ilin sonlarına dair məlumatına əsasən, ölkədə 243 muzey fəaliyyət göstərir, bunlardan 78-i tarix, 69-u diyarşünaslıq, 43-ü xatirə, 41-i incəsənət muzeyidir (Statistik məcmuə, 2024: 423). Hesab edirik ki, bu təsnifat və məcmuədə təqdim olunan bəzi məlumatlar qeyri-dəqiqdir. Ümumiyyətlə, respublikada mütləq muzey fəaliyyətinin monitorinqi aparılmalıdır. Təəssüf ki, bu məsələyə dair ilkin layihəmiz (Cəfərova, 2014; Cəfərova, 2016) hələ də kağız üzərində qalır...

Yuxarıda qeyd etdiyimiz muzey fəaliyyətində müşahidə olunan müasir tendensiyaların tətbiqi haqqında əsasən iri muzeylərin təmsalında bəhs olunacaq, çünki kiçik bir yazıda bütün muzeylərə aid material təqdim etmək mümkün deyil.

1968-ci ildə Dulkan F. Kameron “muzey kommunikasiyası” anlayışını elmi dövriyyəyə gətirdikdən sonra muzeyşünasların diqqəti muzey auditoriyasının öyrənilməsinə yönəlir, tədricən yeni muzey memarlığı meydana gəlir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində muzey binalarının tikintisi zamanı muzey konsepsiyaları nəzərə alınmağa başlayır. Bu cür muzey binaları ziyarətçiləri cəlb edir, onları muzeyə gəlməyə həvəsləndirir. Məhz bu məqsədlə inşa olunan binalardan danışarkən alimlər ən başlıca Guggenheyim Muzeyinin Nyu-York, Las Vegas, Soho və Bilbao-dakı binalarını, həmçinin Abu-Dabi və Helsinkidəki binaların layihələrini misal gətirir. Muzey binasının layihələndirilməsində əsas diqqət yalnız eksponatların nümayişinə deyil, ilk növbədə ziyarətçiləri cəlb edəcək və qurumun gəlirlərini artırma biləcək məkanın yaradılmasına yetirilir (Zeiger, 2005: 9).

Ölkəmizdə muzey memarlığının ən parlaq nümunəsi Azərbaycan Milli Xalça Muzeyinin yeni binasıdır. Bina 2014-cü ildə avstriyalı memar Frans Yantsın layihəsi əsasında inşa edilib və zahirən бүкүlmüş xalçanı xatırladır. Bakının sahiləyi ərazisində, Milli Parkda yerləşən muzey orijinal görünüşü ilə diqqəti cəlb edir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə 4 Milli statuslu muzey fəaliyyət göstərir. Bu, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi və Azərbaycan Milli Xalça Muzeyidir. Sadalanan muzeylər hazırda Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərsə də, 2022-ci il iyulun 28-dək Tarix və Ədəbiyyat muzeyləri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində olub.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi (MATM) Bakının ən gözəl memarlıq abidələrindən birində – vaxtilə şəhərin baş memarı olmuş İosif Qoslavskinin layihəsi əsasında inşa edilən məşhur sahibkar, xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev və onun ailəsinin yaşadığı evdə yerləşir. 2005-2007-ci illərdə muzeydə həyata keçirilən əsaslı təmir və bərpa işləri çərçivəsində burada H.Z.Tağıyevin ev-muzeyi də yaradılıb. Hələ 2019-cu ildə Tarix Muzeyinin 100 illiyi ərəfəsində müəssisənin direktoru akademik Nailə Vəlixanlı muzeyin H.Z.Tağıyevin evindən çıxarılması təklifini irəli sürüb. Bu haqda danışarkən akademik bildirib: “Hacı Zeynalabdin Tağıyevin mülkü olan bina muzey kimi tikilməyib, yaşayış binası olub. Ona görə də muzey kimi formalaşması üçün ciddi dəyişikliklərə ehtiyac var, binanın memarlığına toxunmamaq üçün bu dəyişiklikləri edə bilmərik. Burda elə eksponatlar yerləşir ki, onlar üçün xüsusi temperatur rejimi, rütubət, işıq lazımdır. Fondların yerləşdirilməsi məsələsinə gəlincə, mən deyərdim ki, bizim ekspozisiyamızda fondlarda olan materialın heç 10 faizi sərgilənmir.

Bizim köhnə Sovet küçəsi vardı, indi oranı söküblər. Mən çox arzulayıram ki, elə bir açıqlıq yerdə muzey tikilsin. Necə ki, İçərişəhərə gələn adam darvazalardan girəndə açıq səma altında muzeyə düşür, Tarix Muzeyinin qapısından da içəri girən o cür hiss yaşamalıdır. Hazırkı binamız gözəl olsa da, dörd tərəfi dar küçələrlə əhatə olunub, avtomobillərlə doludur. Hətta bizim binaya yaxınlaşmaq belə qeyri-mümkündür. Çox vaxt məktəblilər, turistlər avtobuslarla ekskursiyaya gəlirlər, amma maşınların əlindən binaya yaxınlaşa bilmirlər...” (Akademik Nailə Vəlixanlı, URL). Bu məsələ hələ də gündəmdədir.

Bakı şəhərinin mərkəzində ucalan və görünüşü ilə hamının diqqətini cəlb edən digər bina Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin binasıdır. Binanın tağlarında Azərbaycan ədəbiyyatının 6 görkəmli siması – Məhəmməd Füzuli (heykəltaraş: F.Əbdürrəhmanov), Molla Pənah Vəqif (heykəltaraş: C.Qaryağdı), Mirzə Fətəli Axundov (heykəltaraş: P.Sabsay), Xurşidbanu Natəvan (heykəltaraş: E.Tripolskaya), Cəlil Məmmədquluzadə (heykəltaraş: N.Zaxarov) və Cəfər Cabbarlının (heykəltaraş: E.Klyatskin) əzəmətli heykəlləri ucalır. 2005-2007-ci illərdə aparılan əsaslı təmir və bərpa işlərindən sonra binanın aşağı hissəsinə böyük tablolar yerləşdirilib. Burada Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin portretləri və onlara məxsus kəlamlar öz əksini tapıb. Binanın bu cür gözəl tərtibatı həm yerli əhalinin, həm də əcnəbi turistlərin diqqətini cəlb edərək muzeyi ziyarət etməyə şövq edir.

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin (AMİM) binası isə iki tarixi bina və onları vahid kompleks şəklində birləşdirən müasir memarlığa uyğun inşa edilmiş keçid korpusundan ibarətdir. Bu binalardan biri 1883-1887-ci illərdə memar Mixail Botovun layihəsi əsasında inşa olunmuş imperatriça Mariya Fyodorovnanın adını daşıyan Mariinski Qadın Gimnaziyasının binası, digəri isə 1887-1895-ci illərdə şəhərin baş memarı Nikolay fon der Nonnenin layihəsi əsasında inşa olunmuş Holland sahibkarı və neft milyonçularından biri Lev de Bura məxsus mülkdür, xalq arasında “De Burun sarayı” kimi tanınır (AMİM-in saytı, URL).

Azərbaycanın zəngin musiqi mədəniyyətini əks etdirən materiallar Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyində (AMMDM) toplanılır, tədqiq, nümayiş və təbliğ olunur. Vurğulamaq lazımdır ki, UNESCO-nun Qeyri-maddi Mədəni İrs üzrə Rerezentativ Siyahısına bu gündə də daxil edilən 24 qeyri-maddi mədəni irs nümunəmizdən 7-si məhz musiqi ilə əlaqədardır. Amma təəssüf ki, muzeyin ayrıca binası yoxdur. Hələ ki, bu mədəniyyət ocağı Cəfər Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyi, Azərbaycan İstiqlal Muzeyi və Sərgi qalereyası ilə yanaşı Muzey Mərkəzində yerləşir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, hələ 2010-cu il iyunun 10-da Prezident İlham Əliyev və Birinci xanım Mehriban Əliyeva Dənizkənarı Milli Parkın “Venesiya şəhərciyi” adlanan ərazisində

inşa olunacaq yeni muzey binasının eskiz layihəsi ilə tanış olublar. Baxış zamanı sabiq mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev layihə barədə məlumat verərkən bildirib ki, eskizin üst görünüşündə Azərbaycan Dövlət Himninin notları əks olunur, 2011-ci ildən inşaat işlərinə başlanılacaq (İlham Əliyev Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin..., URL). Lakin indiyədək bu məsələ öz həllini tapmayıb...

2009-cu ilin martında Bakıda modern üslubda və avanqard dizaynda edilmiş tərtibatı ilə seçilən Müasir İncəsənət Muzeyi açılıb. Muzeydə qapalı formalar yoxdur. İki mərtəbə vahid açıq məkanda yerləşir və “unudulmuş pilləkən” obyekt ilə birləşir.

Müasir muzey memarlığı haqqında danışarkən Bakının rəsmilərindən birinə çevrilən Heydər Əliyev Mərkəzinin binasını da qeyd etmək mütləqdir. Burada Heydər Əliyev Muzeyi ilə yanaşı Auditorium (Konsert salonu), sərgi zalları, konfrans zalları, kafe, hətta parkinq var. Bina layihəsinin memarı dünya şöhrətli memar, Pritsker memarlıq mükafatı laureatı Zaha Hadiddir.

Təəssüf ki, təmirə ehtiyacı olan muzeylərimiz də kifayət qədərdir, hətta baxımsızlıq ucbatından binaları ciddi zərər çəkmiş muzeylərimiz də var. Ümid edirik ki, yaxın illərdə ölkəmizdə təmirsiz muzey qalmayacaq.

Muzey fəaliyyətində müasir idarəetmə (muzey menecmenti) qaydaları geniş tətbiq olunur. Mütəxəssislər idarəetmə funksiyalarını adətən iki qrupa bölürlər. Birinci qrupa idarəetmə prosesində bir-biri ilə əlaqəli dörd əsas funksiya – planlaşdırma, təşkilətmə, motivasiya və nəzarət, ikinci qrupa isə qərar qəbul etmə və kommunikasiya funksiyaları aiddir. Menecer muzeylə, onun fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı hər şeyi bilməli, səmərəli idarəetmənin qurulması yollarına yiyələnəlməlidir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün menecmentin çoxsaylı alətləri var. Məsələn, layihə və proqramların idarə edilməsi, kadrların idarə edilməsi, muzey marketinqi, fəndrayzing, PR və reklam, informasiya idarəetmə texnologiyaları və s. Bunların arasında strateji idarəetmə və strateji planlaşdırma xüsusi yer tutur. Son illərdə strateji idarəetməyə göstərilən diqqət, ilk növbədə, muzeyin dayanıqlı idarə olunması və inkişafı məsələləri ilə bağlıdır. Menecer təşkilatın yaxın və uzaq gələcək inkişafını müxtəlif proqram, prinsip, metod və texnikalar vasitəsilə planlaşdırır, buna görə də strateji idarəetmə formal prosedur deyil. Əksinə, burada ən vacib məsələ muzeyin daxili vəziyyətinin və bazardakı mövqeyinin düzgün təhlilini vermək, onun gələcəyini, eləcə də bu gələcəyə nail olmaq yollarını real şəkildə müəyyən etməkdir.

İdarəetmə zamanı müxtəlif idarəetmə üsullarından istifadə olunur. Menecmentin məqsədi muzeyin hazırkı vəziyyətini olduğu kimi qiymətləndirib gələcək prioritetləri müəyyən etmək və qarşıya qoyulan hədəflərə çatmaq üçün bütün səyləri səfərbər etməkdir (Востряков, 2004).

Məqsədləri müəyyən etdikdən sonra menecer xarici mühit və muzeyin daxili vəziyyətini təhlil etməlidir. Adətən bunun üçün PEST- və SWOT-analizlərdən istifadə olunur. PEST-analizi (Political, Economical, Social, Technological) zamanı muzeydən asılı olmayan siyasi, iqtisadi, sosial və texnoloji amillər nəzərdən keçirilir. Xarici mühitin təhlili mənfi təsirlərin qarşısının alınması və muzey üçün əlavə imkanların müəyyən edilməsi üçün şərait yaradır (Cədvəl 3). Qeyd edək ki, müasir dövrdə PEST analizi genişlənərək PESTEL- (Environmental – ətraf mühit, Legal – hüquqi), SLEPT- (Leqal – hüquqi), STEEPLE-analizi (Socio-demographic – sosial-demografik, Environmental – ətraf mühit, Legal – hüquqi, Ethical – etik amillər) aparılır. Fikrimizcə, Azərbaycan reallıqlarına uyğun olaraq STEEPLE-analizi tətbiq olunmalıdır ki, hərtərəfli obyektiv təhlil aparılsın.

Cədvəl 3. PEST-analiz (Майлз, 2001)

Siyasi amillər: - hakim dairələrdə və/və ya həyata keçirilən siyasətdə mümkün olan dəyişikliklər; - qanunvericilikdə baş verə biləcək dəyişikliklər; - muzey üçün yeni təşkilati strukturun təbiiqi.	İqtisadi amillər: aşağıdakı amillərə təsir edə biləcək yerli və milli iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər: - potensial ziyarətçilərin sayı və kateqoriyaları; - muzeyin potensial ziyarətçisinin gəlir səviyyəsi; - muzey ziyarətinin səmərəliliyini və təklif olunan xidmətlərin keyfiyyətini artırmaq məqsədilə muzey tərəfdaşlıqlarının yaradılması.
Sosial amillər: - muzey auditoriyasına təsir göstərən demografik dəyişikliklər (məsələn, əhalinin qocalması); - maddi resurs və ziyarətçi uğrunda rəqabətin kəskinləşməsi (yeni əyləncə növləri və asudə vaxt fəaliyyətlərinin yaradılması); - yeni bazar imkanları: turizmin inkişafı, sərgi mübadiləsi və s.; - sosial problemlərin həllində muzeyin rolunun artması.	Texnoloji amillər: - muzey kolleksiyalarının təqdimat standartlarının və kommunikasiya vasitələrinin təkmilləşdirilməsi nəticəsində ziyarətçilər tərəfindən gözlənti və tələblərin artması; - informasiyanı hər saniyə əlçatan edən kompüterləşdirilmiş sistemlərin geniş yayılması.

SWOT-analizi muzeyin güclü və zəif tərəfləri, həmçinin xarici təhlükələr və imkanlar arasında əlaqələri müəyyən etməyə şərait yaradır (Strength – güc, Weakness – zəiflik, Opportunities – imkanlar və Threats – təhlükələr) (Cədvəl 4). Burada güclü və zəif tərəflər muzeyin öz resursları əsasında, inkişaf imkanları və təhlükələr isə PEST-analizi (və ya təklif etdiyimiz kimi, STEEPLE-analizi) əsasında təhlil edilir.

Cədvəl 4. SWOT-analiz (Майлз, 2001).

Güclü tərəflər ↓ • muzeyin reputasiyası • ziyarətçilər və onlara göstərilən xidmət • kolleksiyalar • sərgi fəaliyyəti • kadrlar • maliyyələşmə • gəlirlər	Zəif tərəflər ↓
İnkişaf imkanları ↓ • siyasi amillər • iqtisadi amillər • sosial amillər • texnoloji amillər	Təhlükələr ↓

Mütəxəssislər XXI əsri marketing əsri adlandırırlar. Hərfi mənada “bazar” anlamında işlədilər bu ingilis termini hər yerdə, hətta qeyri-kommersiya təşkilatları kimi yaranan muzeylərin fəaliyyətində də istifadə olunur. Muzey marketingi muzeyin inkişafı üçün bazar qanunlarının istifadəsi və eyni zamanda muzeylərin yalnız asudə vaxt və əyləncə sahəsinə çevrilərək gəlir dalınca qaçması arasında balansı qorumağa yönəlib.

Muzey marketingi muzey məhsulunun yaranması, təşviqi və satışı haqqında nəzəri və praktiki biliklər sistemidir. Marketing strategiyaları və araşdırmaları vasitəsilə muzeylər yeni ziyarətçiləri cəlb edir, dəyişən müasir cəmiyyətlərin dinamikasına uyğun tədbirlər keçirir, insanların ehtiyaclarını ödəyə bilən muzey məhsulu yaradır. Marketing vasitəsilə muzey öz məhsulunun bazarda uğurla satışı və diqər müəssisələrlə rəqəbat aparmaq üçün zəruri tədbirlər görür, bazarda ən çox tələbat yaradan məhsulları müəyyən edir, yeni ekspozisiya və sərgilər yaradır, həm ziyarətçini, həm də muzeyi qane edən optimal qiymət təyin edir.

Menecment və marketing fəaliyyəti ilə sıx bağlı olan fəndrayzing də müasir tendensiyalardan biridir. Mədəni menecmentdə fəndrayzing iqtisadiyyatın kommersiya və qeyri-kommersiya sektorları arasında səmərəli tərəfdaşlıq aləti kimi qəbul edilir. Fəndrayzing strategiyası vasitəsilə təşkilatlar beynəlxalq fond və assosiasiya, dövlət və regional proqramlar, sponsorların köməyi ilə müxtəlif layihələr həyata keçirir (Жилина, 2012: 31-33).

Fəndrayzing strategiyasının tətbiqi muzeyə əlavə vəsaitlər cəlb edir. Bu zaman fərdi donör, fond, assosiasiya və digər qeyri-hökumət maliyyə mənbələrinin imkanlarından istifadə etməklə, ziyarətçi və şirkətlərə ödənişli xidmət göstərməklə muzeyin kommersiya fəaliyyəti inkişaf edir və genişlənir (Мерсиянова, Корнеева, Иванова, 2014: 78-87). Hazırda muzeylərin ödənişli xidmət növləri çoxalıb, bu da müəssisələrə geniş imkanlar yaradır (Cədvəl 5, 6, 7).

Cədvəl 5. Muzey fəndrayzinginin həyata keçirilməsi mərhələləri (Дятликов 2004).

Fəndrayzingin mərhələləri	Mərhələnin tərkib hissələri
1. Planlaşdırma	- vəsaitlərin əldə olunmasına yönələn məzmununlu proqramın hazırlanması; - gələcək xərclərin müəyyənləşdirilməsi; - fəndrayzing növlərinin seçimi
2. Həyata keçirmə	- fəndrayzingin həyata keçirilməsi metodlarının seçimi; - fəndrayzingin həyata keçirilməsinə görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi; - fəndrayzingin həyata keçirilməsi üçün vəsaitin ayrılması
3. Nəzarət	- fəndrayzingin həyata keçirilməsi prosesinə nəzarət; - baş verən dəyişiklikləri nəzərə almaqla planlara düzəlişlərin edilməsi
4. Təhlil	- planlaşdırma mərhələsinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi; - fəndrayzingin həyata keçirilməsi mərhələsinin səmərəliliyinin təhlili; - yekun nəticələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Cədvəl 6. Muzey fəndrayzinqinin inkişaf sahələri (Прохорова, Лебедева, 2018).

<i>Fəndrayzinq istiqamətləri</i>	<i>Muzeyin resursları</i>
Muzeyin saytında müxtəlif ictimai və kommersiya təşkilatlarının, fondların, birliklərin reklamının yerləşdirilməsi	- muzeyin saytı; - mədəniyyət, idman, təhsil müəssisələri ilə geniş əlaqələr
Tədbirlərin təşkili (sərgilər, seminarlar, konfranslar, master-klasslar)	- mədəniyyət, idman, təhsil müəssisələri ilə geniş əlaqələr; - regional assosiasiya və fondlarla əməkdaşlıq; - boş sərgi məkanları və texniki avadanlığın mövcudluğu; - muzey əməkdaşlarının peşəkarlığı
Müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi üçün könüllülərin cəlb olunması	- tələbələr üçün təcrübələr təşkil edən ali təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq; - muzey əməkdaşlarının peşəkarlığı
Müasir informasiya texnologiyaları vəsaitilə virtual ekskursiyaların hazırlanması və yayılması	- digər muzeylərlə virtual ekskursiya mübadiləsi; - zəngin muzey fondu; - potensial istifadəçilər qismində çıxış edən şagird və tələbələrin təhsil aldıkları müəssisələrlə əməkdaşlıq

Cədvəl 7. Muzeyin resursları və fəndrayzinq imkanları (Прохорова, Лебедева, 2018).

<i>Potensial şirkətlər – muzeyin sponsorları</i>	<i>Muzeyin resursları</i>
İri ticarət şirkətləri	- muzey tədbirləri çərçivəsində reklam kampaniyalarının keçirilməsi; - vergi imtiyazlarından istifadə; - şirkətin müsbət imicini formalaşdıran xüsusi tədbirlərin keçirilməsi; - şirkətin loqotipinin yerləşdirilməsi və s.
Mətbuat bazarında fəaliyyət göstərən şirkətlər	- təqdimatların keçirilməsi; - mətbuat konfransları; - muzey zallarının icarəsi; - endirimlər və muzeyə ödənişsiz giriş sistemi; - çap məhsullarının satışı üçün muzey zallarının icarəsi

Özəl şəxslər	- muzey klubuna üzvlük; - muzey tədbirləri haqqında məlumatların yayılması; - fərdi və qrup şəklində keçirilən ekskursiya və tamaşalarda xüsusi iştirak şərtləri; - müxtəlif tədbirlər, o cümlədən ailəvi tədbirlərin keçirilməsi üçün muzey zallarının icarəsi
--------------	--

Günümüzün tələbinə çevrilən bir tendensiya da ictimaiyyətlə əlaqələr (public relation, PR) sahəsində fəaliyyətin genişlənməsidir. Dinamik və sürətlə dəyişən dövrümüzdə zəruri informasiya olmadan muzeylərin və ümumiyyətlə hər-hansı bir təşkilatın fəaliyyəti qeyri-mümkün görünür. Yüksək səviyyədə təşkil olunmuş kommunikasiya vasitəsilə muzey ziyarətçilərə maksimal dərəcədə yaxınlaşa və onlar üçün müxtəlif kommunikasiya üsulları yarada bilər (audioekskursiyalar, sensor panelləri, məlumat köşk və mərkəzləri, virtual ekskursiyalar, mobil tətbiqlər və s.). Müxtəlif kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə muzey öz məhsul və xidmətlərini təbliğ edir və ziyarətçiləri muzeyə cəlb edir.

Muzey daxilində istifadə olunan multimedia resursları (sensor ekran, müxtəlif 3 D maketlər, görüntü və səs qurğuları və s.) muzeylərin interaktivliyini və dinamikliyini artıraraq bu məkanları əhali üçün, xüsusilə də gənc nəslin nümayəndələri, uşaqlar üçün daha cəlbedici edir.

Ölkənin bütün iri muzeylərində müasir texnoloji vasitələrdən istifadə olunur. Bu, özünü həm ekspozisiyanın quruluşunda, həm fond mühafizəsində, həm fondların kompüterləşdirilməsi işində (əsasən KAMİS-kompleks avtomatlaşdırılmış muzey informasiya sisteminin proqramı vasitəsilə), həm də ziyarətçilərə müxtəlif formada xidmətdə biruzə verir. Pandemiya ilə əlaqədar dünyada fəaliyyət göstərən muzeylər, o cümlədən ölkə muzeyləri müxtəlif növ virtual xidmət göstərərək və bu tendensiya bu gün də davam edir. Məsələn, Ədəbiyyat muzeyi tərəfindən 5 dildə (Azərbaycan, ingilis, rus, fars və ərəb) müxtəlif mövzuları əhatə edən video-ekskursiyalar hazırlanaraq rəsmi sayt və YouTube kanalında yerləşdirib, saytın “Media” bölməsində istifadəçilərə Virtual muzey, Videoqalereya və Fotoqalereya təqdim olunur. MATM-in rəsmi saytının “Online mühazirələr” bölümündə təqdim olunan mühazirələr və video-çarxlar bilavasitə maarifləndirici funksiya daşıyır. Milli Xalça Muzeyinin rəsmi saytında muzeyin 3 mərtəbəsində yerləşən ekspozisiya, habelə zərgərlik fondu haqqında məlumatlar və müvafiq fotolar, muzeyə virtual tur, Foto- və Video-qalereya, təşkil olunan sərgilərin anonsları təqdim olunur. Digər bu kimi nümunələr də gətirmək olar.

Muzey fəaliyyətində müasir tendensiyalardan biri də bələdçilərə müraciət etmədən audiogidlər vasitəsilə muzey ziyarətləridir. 2019-cu ildə Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən müasir tələblərə cavab verən ekskursiyaların təşkili məqsədilə Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi, Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi və Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğuna Fransanın “ORPHEO Group” şirkətindən müxtəlif dillərdə audiogidlər üçün avadanlıq alınıb, hazırda bu məkanların zallarını audiogidlərin müşayiəti ilə gəzmək mümkündür.

Muzey marketinqi sahəsində muzeylərə daha çox ziyarətçinin cəlb edilməsinə yönələn imtiyazlar, birləşdirilmiş biletlər, “açıq qapı” günləri və s. tətbiq olunur. MATM-da xüsusilə gənc nəslin böyük marağına səbəb olan klublar fəaliyyət göstərir: H.Z.Tağıyev klubu, Arxeo klub, Gənc muzeyşünaslar və muzeysevərlər klubu.

Marketing fəaliyyətini inkişaf etdirən muzeylər sırasında Xalça Muzeyinin fəaliyyətini qeyd etmək lazımdır. Məsələn, muzeydə müəyyən günlərdə ödənişli turlar təşkil olunur (“Yarımköçəri həyat”, “Saray xalçaları” və s.), ekspertiza xidməti göstərilir, dünyanın bir çox muzeylərində tətbiq olunan Furşet xidməti də Azərbaycan muzeyləri arasında yalnız burada təklif olunur.

Muzeylərdən danışarkən 2020-ci ildə 44-günlük Vətən müharibəsi nəticəsində Qarabağ regionunun işğaldan azad olunması və burada yerləşən mədəni irsimizin vəziyyəti haqqında bəhs etmək mütləqdir. Məlumdur ki, işğal nəticəsində regionda onlarla muzey və rəsm qalereyası, yüzlərlə kitabxana, teatr, tarixi saraylar, məscidlər, klublar, musiqi məktəbləri talan edilib, dağıdılıb, 4,6 milyon qiymətli əlyazma və kitab, 40 min muzey əşyası yoxa çıxıb (Мысрафаева, Капаев, 2010: 7).

Rəsmi statistikaya görə, işğal zamanı Qarabağda 22 muzey dağıdılıb. Bu, Ağdam, Zəngilan, Laçın, Füzuli və digər rayonların tarix-diyarşünaslıq muzeyləri, Ağdam Çörək Muzeyi, mədəniyyət və ictimai xadimlərimizin ev və xatirə muzeyləridir.

Qeyd edək ki, hələ 1977-ci il avqustun 10-da Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Şuşa şəhərinin tarixi hissəsi “Tarixi Memarlıq Qoruğu” elan edilib. İşğaldan azad olunandan sonra Şuşa Azərbaycanın Mədəniyyət Paytaxtı, 2022-ci il ölkəmizdə “Şuşa İli”, 2023-cü ildə Şuşa “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı”, 2024-cü ildə isə “İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilib. Ötən dövr ərzində Şuşada Milli Xalça Muzeyinin Şuşa filialı, Bülbülün və Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyləri açılıb, Ağdamda “İmarət” kompleksi bərpa olunaraq insanların istifadəsinə verilib və s. Qarabağda bərpa və yenidənqurma işləri davam edir.

Beləliklə, son illər ölkənin iri muzeyləri pandemiya dövrünün yaratdığı reallıqlara uyğun virtual fəaliyyətlərini genişləndirir, müasir tendensiyalara əsaslanaraq PR və kommunikasiya sahəsində müəyyən uğurlar əldə edirlər. Virtual sərgi və turların hazırlanması, müxtəlif sosial şəbəkələrdə səhifələrin fəaliyyəti muzeylərə həm yerli, həm də əcnəbi turistləri cəlb etməkdə əhəmiyyətli rol oynayır, bu, muzeylərin turizm potensialını artıran amillərdəndir. Amma əksər muzeylərimiz beynəlxalq virtual məkanda olduqca zəif təbliğ olunur. Buna görə də muzeylərin virtual fəaliyyətində mövcud olan çatışmazlıqları mütləq aradan qaldırmaq lazımdır.

Muzey marketingi və fəndrayzingə gəldikdə, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə bu sahələr çox az inkişaf edib, halbuki sözügedən müasir tendensiya muzeylərin yalnız dövlət büdcəsindən deyil, həmçinin büdcədən kənar maliyyələşməsinə təmin edə bilər. Muzey menecmenti sahəsində planlaşdırma, təşkilat və kommunikasiya üzrə zəruri tədbirlərin görüldüyü halda, motivasiya, strateji planlaşdırmaya yönələn proqnozlaşdırma və digər sahələrdə fəaliyyət qənaətbəxş deyil.

Bir mühüm məqamı da qeyd etməliyik: respublikanın nisbətən kiçik muzeylərinin, xüsusilə də regionlarda yerləşən muzeylərin rəsmi saytları və müxtəlif sosial şəbəkələrdə səhifələri qənaətbəxş deyil, bir sıra muzeylərin isə saytları ümumiyyətlə yoxdur. Müasir tələbləri nəzərə alaraq muzeylərin mütləq virtual fəaliyyəti olmalıdır, çünki hazırda insanlar bu və ya digər məkan haqqında məlumatı saytlar və sosial şəbəkələr vasitəsilə əldə edib onları ziyarət etmək qərarına gəlir. Ümid edirik ki, yaxın zamanlarda bu kimi məsələlər də öz həllini tapacaq.

Turizm sektoru və muzeylər. Müasir muzey fəaliyyətini səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də bu məkanların turizmin müxtəlif növlərinin, xüsusilə mədəni-dərketmə turizminin əsas iştirakçılarından birinə çevrilməyidir. Mədəni-dərketmə turizmi yerli icmaların inkişaf səviyyəsi və həyat tərzilə bilavasitə bağlıdır. Bu növ turizmin inkişafı üçün yalnız zəngin

mədəni irsin mövcudluğu kifayət deyil. Yerli əhalinin mədəni həyatda fəal iştirakı mədəni-dərketmə turizminin inkişafında böyük rol oynayır. İnsanların muzeylərə marağı artmalıdır ki, bu məkanların turizmin inkişafında iştirakı təmin edilsin. Əhalinin bəlkə də yarısı bu və ya digər muzeyin harda yerləşdiyindən xəbərsizdir, ölkəyə gələn əcnəbi turistlərə də sual yarananda kömək edə bilmir. İnsanlarımız özləri muzeylərlə maraqlansa, övladlarını muzeylərə aparsa, muzeylərə gedişi ailəvi istirahətin ayrılmaz bir parçasına çevirsə tam başqa mənzərə yaranar. Əslində, bu böyük sosial-mədəni məsələdir. Bu problem öz həllini tapsa biz həm turizmin və onunla əlaqədar kreativ iqtisadiyyatın inkişafına ciddi təkan verə bilərik, həm də muzeylərimizin və burada qorunub saxlanılan mədəni sərvətlərin dünya miqyasında tanınması və təbliği prosesinə müsbət təsir göstərmiş olarıq.

Müasir muzeylərin sosial funksiyalarını nəzərə alsaq əminliklə qeyd edə bilərik ki, muzeylər turizmin və onunla əlaqədar kreativ iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyətli yer tutur. Muzeylərin sosial funksiyalarının genişlənməsi onların kreativ sənayelərlə sıx əlaqədə olmasına, muzey kolleksiyalarının bu sənayələrin iştirakı ilə tam fərqli şəkildə təqdim edilməsinə gətirib çıxarır. Bununla belə, kreativ sənayələr beynəlxalq bazara yönələn yeni məhsul və xidmətlər təklif edir, bu məhsullar da muzeyin dünyada daha çox tanınmasına gətirib çıxarır (Барова, 2021: 67).

Kreativ iqtisadiyyatın formalaşması bir sıra digər sahələrlə yanaşı turizm sektorunun inkişafı ilə sıx bağlıdır. Turizm potensialının səmərəli istifadəsi isə digər məsələlərlə yanaşı muzeylərin dövrün tələblərinə uyğun fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Unutmayaq ki, ölkə başçısının COP29-un açılış mərasimində qeyd etdiyi “neftdən asılı olmayan gəlirlərin” əldə olunmasına yönələn əsas addımlardan biri məhz turizmin inkişafıdır. Post-pandemiya dövründə turizmin genişlənməsinə gətirib çıxara biləcək əsas amillərdən biri müasir texnologiyalardan düzgün istifadə sayılır.

Müasir dövrdə dayanıqlı (davamlı) və sosial məsuliyyətli turizmin inkişafı böyük aktualıq kəsb edir. Dayanıqlı turizmin məqsədi yerli icmaların maraqlarına və ekoloji imkanlara əsaslanaraq daha səmərəli və humanist fəaliyyətin təşkilindən ibarətdir. Dayanıqlı turizmi ənənəvi turizmdən fərqləndirən bir neçə amil var. Belə ki, turizm xidmətləri ərazinin sosial-iqtisadi və ekoloji imkanlarına əsaslanır, bu imkanlar turizm fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir, səyahətçilər gəldikləri yerlərin mədəniyyətinə uyğun davranır, təbiət obyektlərinə, adət və ənənələrə hörmət edir, yerli əhali ilə dostluq və qarşılıqlı hörmət əsasında münasibət qururlar (Новиков, 2007, URL).

Sosial məsuliyyətli turizm (SMT) gəldikdə isə mütəxəssislər bildirir ki, bu cür turizm insana səyahət zamanı getdiyi yerin dayanıqlı inkişafına real töhfə vermək imkanı bəxş edir. SMT-in şüarı “yerli əhalinin yaşadığı məkanı yaxşılaşdıraraq cəlbedici turizm yerləri yarat” səslənir. Böyük və kiçik işlər üzərindən sosial məsuliyyətli turizm təbiətin qorunmasını təmin edir, regionun sosial və iqtisadi inkişafına təkan verir, tarixi-mədəni irsə, ətraf mühitə və ənənələrə qarşı hörmət hissi aşılayır (Потапова, Суходулов, 2019: 13).

Beləliklə, müasir dövrün tələblərinə uyğun turizm məhsullarının yaradılması ölkəmizdə kreativ iqtisadiyyatın inkişafına böyük təkan verəcək. Mədəni-dərketmə turizminin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq vurğulamalıyıq ki, onun mühüm tərkib hissəsi olan muzeylərin zamanın tələblərinə uyğun inkişafı və yaranan reallıqlara cavab verən yeni muzeylərin yaradılması biliklər cəmiyyəti və iqtisadiyyatının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayacaq. Yeni muzeylərin yaradılması tarixən özünü doğruldur və həm turizm və iqtisadiyyatın inkişafı, həm də Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından aktual və məqsədəuyğundur. Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə turizmin inkişafında muzey-

lərin yeri dəqiq müəyyən edilməli, vahid konsepsiya və ona uyğun tədbirlər planı işlənilib hazırlanmalı və bu plana uyğun müvafiq addımlar atılmalıdır.

Elm, təhsil və mədəniyyətin integrasiyasında muzeylərin yeri. Biliklər cəmiyyətinin formalaşmasında muzeylərin rolu onların yalnız turizmin inkişafında iştirakı ilə məhdudlaşmır. Sözügedən cəmiyyətdə həm elm, təhsil və mədəniyyətin integrasiyası baş verir, həm də elmi və texniki biliklərin istifadə mexanizmləri əsaslı şəkildə dəyişir, başqa sözlə desək, elm, təhsil və istehsalatın integrasiyası təmin olunur. Muzeylər hər iki prosesin mühüm iştirakçıları olmalıdır.

Respublikada elmi fəaliyyətin təşkili, idarə edilməsi və inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, elmin və elmi-innovasiya fəaliyyətinin məqsədlərini, elmi fəaliyyət subyektlərinin hüquq və vəzifələrini, elmin maliyyələşdirilməsi mexanizmlərini, elmi nailiyyətlərin stimullaşdırılması və onlardan istifadənin təşkilati-hüquqi əsaslarını, habelə ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafının təmin edilməsi, hər bir ölkə vətəndaşının rifahının və elmi səviyyəsinin yüksəldilməsi, yeni biliklərə yiyələnməsi və dünyanı dərk etmək kimi təbii və mənəvi ehtiyaclarının ödənilməsində elmin aparıcı rolunu və vəzifələrini müəyyən-ləşdirən Azərbaycan Respublikasının “Elm haqqında” Qanununda (2016, 14 iyun) elmi fəaliyyət sahəsində dövlət siyasətinin bir sıra prinsip, məqsəd və prioritetləri qeyd olunur. Bunların sırasında elmin ictimai həyata integrasiyası, elmi nəticələrin şəffaflığı və ictimaiyyətə açıqlığı, elm, təhsil, iqtisadiyyat və cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətlərində integrativ bağlılığın və di-alektik vəhdətin təmin edilməsi, biliklərə əsaslanan intellektual cəmiyyətin və iqtisadiyyatın formalaşdırılması problemlərinin tədqiqi və digər bu kimi müddəalar yer alır (“Elm haqqında” Qanun, URL).

Muzeylərin sadaladığımız məsələlərin həllində müstəsna rolu var, çünki muzey əşyalarının toplanması, qorunub saxlanması, öyrənilməsi və nümayişi ilə yanaşı muzey fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də maarifçilikdir. İnformasiya axınının durmadan artdığı dövrümüzdə cəmiyyətin həqiqəti əks etdirən, dolğun və anlaşılan dildə təqdim olunan məlumatlara olduqca böyük ehtiyacı var. Universitetlər və elmi-tədqiqat müəssisələri ilə yanaşı uzun illər boyu bəşəriyyətin təkamül təcrübəsini toplayan və nümayiş etdirən muzeylər bu cür məlumatların əvəzolunmaz mənbələridir. Akademik müəssisələrdən fərqli olaraq muzeylər geniş ictimaiyyət üçün daha əlçatan məkanlardır. Buna görə də muzeylərin tədris sahəsində imkanları çoxşahəlidir, bu mədəniyyət ocaqları tarixi-mədəni irs obyektləri ilə mədəni kodları qəbul edən subyektlər, yəni ziyarətçilər arasında unikal vasitəçilərdir (Роль музеев в образовании и развитии культурно-познавательного туризма, 2012: 3).

Yuxarıda sadalananları nəzərə alaraq əminliklə qeyd edə bilərik ki, biliklər cəmiyyəti və onunla paralel inkişaf edən biliklər iqtisadiyyatının formalaşmasında muzeylərin rolu danılmazdır. Məhz muzey funksiyalarının genişlənməsi, bu müəssisələrin müasir cəmiyyətlərin həyatında fəal iştirakı, biliklərin həm toplanması, həm də yaranmasında muzeylərin bilavasitə iştirakı bu müəssisələrin kreativ sənayelərlə sıx təmasına geniş imkanlar yaradır.

Nəticə. İCOM-un sabiq prezidenti Jak Peronun sözlərilə desək, muzeylər insanların qəlbində yer almalı və ictimaiyyətə açıq olmalıdırlar. Bu müəssisələrin inkişafı ilk növbədə cəmiyyətin köməyindən asılıdır, biz insanlara imkan yaratmalıyıq ki, məqsədlərimizə dəstək versinlər, işimizdə iştirak etsinlər. Muzeylər və cəmiyyət yaradıcılıq və innovasiyalar şəraitində birlikdə çalışmalıdır (Международный день музеев, URL).

Dünyanın digər ölkələri kimi Azərbaycan da postneft dövrünə qədəm qoyub. Belə ki, respub-

likanın gələcək inkişafı təbii sərvətlərin istismarından daha çox kənd təsərrüfatı və qeyri-neft sənayesi, elm, texnika, turizm və başqa sahələrin inkişafından asılıdır. Sadaladığımız bütün istiqamətlər bu və ya digər dərəcədə məhz elmi biliklərə əsaslanır. Ölkə başçısının “neft kapitalını insan kapitalına çevirək” çağırışını rəhbər tutaraq Azərbaycanda biliklər cəmiyyəti, biliklər iqtisadiyyatı və onun mühüm tərkib hissəsi olan kreativ iqtisadiyyatın inkişafı qarşımızda duran prioritet məsələlərdəndir. Buna görə də elmi nailiyyətlər, aparılan tədqiqat və təcrübələrin nəticələri haqqında məlumatların geniş ictimaiyyətə çatdırılması böyük əhəmiyyət və aktuallıq kəsb edir. Muzeylər bu işdə mühüm rol oynayır. Bu baxımdan ölkə muzeylərinin cari vəziyyətini araşdırmaq üçün monitorinqlər aparılmalı və gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşməsinə yönələn vahid konsepsiya hazırlanmalıdır. Həmçinin yeni muzeylərin, xüsusilə elmi işimizdə araşdırdığımız ekomuzeylər, şəhər tarixi muzeyləri, elm və texnika muzeyləri, uşaq muzeylərinin yaradılması biliklər cəmiyyətinin inkişafına əhəmiyyətli tökan verəcək (Cəfərova, 2023: 528).

Ədəbiyyat:

Ağaoğlu, M. (2019). Akademik Nailə Vəlixanlı: “Tarix Muzeyi Tağıyevin evindən köçürülməlidir” – Müsahibə. APA. 16 may 2019-cu il. Öldə edilib: 18.08.2025. <https://apa.az/culture-policy/534139>

Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi. <https://azcarpetmuseum.az/az>

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi. <https://nationalartmuseum.az>

Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyi. <http://www.musicmuseum.az/az/index.php>

Azərbaycan Respublikası. (1999, 28 dekabr). Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında Qanun. Azərbaycan qəzeti.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2024). Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət: Statistik məcmuə (492 s.). Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

Azərbaycan Respublikası. (2016). Elm haqqında Qanun. <https://e-qanun.az/framework/33488>

Azərbaycan Respublikası. (1995). Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. <https://www.e-qanun.az/framework/897>

Azərbaycan Respublikası. (2012). Mədəniyyət haqqında Qanun. <https://e-qanun.az/framework/25303>

Azərbaycan Respublikası. (2000, 22 iyun). Muzeylər haqqında Qanun. Azərbaycan qəzeti.

Azərbaycan Respublikası. (1998). Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında Qanun. <https://e-qanun.az/framework/3526>

Azərbaycan Respublikası. (2021). Turizm haqqında Qanun. <https://e-qanun.az/framework/49162>

Azərbaycan Respublikası. (2001). Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında Qanun. <https://e-qanun.az/framework/1470>

Azərbaycan Respublikası. (2010). Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (28 s.). Bakı: Qanun.

- Beynəlxalq Muzeylər Şurası Azərbaycan Milli Komitəsi. (n.d.). <https://icomaz.az/az>
- Cəfərova, N. (2024, may 17-23). AMEA-80: Biliklər cəmiyyətinə aparan yol Elm Tarixi Muzeyindən keçir. *Вышка*, 17, 10.
- Cəfərova, N. (2023, sentyabr 5–7). Azərbaycanda biliklər cəmiyyətinin formalaşmasında muzeylərin yeri. 17. Uluslararası Türk sanatı, tarihi ve folkloru kongresi/Sanat etkinlikleri (s. 525–529). Bakı, Azərbaycan.
- Cəfərova, N. (2014, sentyabr 18). Azərbaycanda muzey fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması nə üçün lazımdır? *Kaspi*, 151, 13.
- Cəfərova, N. (2016). Azərbaycanda muzey fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması perspektivləri. *İçində Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində muzeylərin rolu: VI Respublika elmi konfransının materialları* (s. 60–64). Bakı: AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi.
- Cəfərova, N. (2025, may 16–23). Muzey qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi perspektivləri. *Вышка*, 17, 7.
- Əmirxanov, S. A. (2012). Azərbaycanda muzey quruculuğu. *Qobustan*, 1(155), 66–70.
- Fərəcova, Z. (2019, iyul 7). Azərbaycanın ilk dövlət muzeyi. *Azərbaycan*. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/azerbaycanin-ilk-dovlet-muzeyi-82173>
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2011, fevral 22). İlham Əliyev Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin eskizi və inşası üçün nəzərdə tutulan yerlə tanış olmuşdur. <https://president.az/az/articles/view/216>
- Kərimova, S. Ə. (2018). Muzey əşyalarının bərpası və konservasiyası: Dərs vəsaiti (168 s.). Bakı. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi. <http://azhistorymuseum.gov.az/az>
- Müasir İncəsənət Muzeyi. <http://www.moma.az/az/about/history>
- Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi. <https://nizamimuseum.az/az>
- Söz məbədi. <https://rafaelhuseynov.com/az/vm/185>
- UNESCO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyası. Qeyri-maddi mədəni irs nümunələri. https://unesco.az/az/categories/intangible_cultural_heritage
- Акулич, Е. М. (2004). Музей как социальный институт (Автореферат диссертации доктора социальных наук, Тюмень) (52 с.).
- Алла Байрамова: все, за что берусь, – звенья одной цепи. (2016, mart 8). *1news.az*. <https://1news.az/news/20160308023529755-Alla-Bairamova-vse-za-chto-berus-zvenya-odnoi-tsepi-FOTO>
- Батова, К. Ф. (2021). Креативные индустрии в музейной сфере как фактор конкурентоспособности музеев Великобритании. *İçində Межкультурный диалог в современном мире: материалы IX конференции с международным участием* (s. 66–69). СПб.: Скифия-принт.
- Востряков, Л. (2004). Современный музейный менеджмент. *Экология культуры: Информационный бюллетень*, 3, 3–22.
- Джафарова, Н. (2025). Интеграция науки, образования и культуры. *Elm və həyat*, 1 (Xüsusi buraxılış), 94–97.

Джафарова, Н. (2016, avqust 11). «Музей» этнографических сокровищ: Журнал «Мультикультурализм» как отражение межкультурного диалога. Эхо, 1, 5.

Дятликов, К. Ю. (2004). Фандрейзинг как инструмент совершенствования системы финансирования государственных организаций культуры (Автореф. дис. канд. экон. наук). Москва (32 с.).

Жилина, Н. Н. (2012). Фандрайзинг как механизм привлечения внебюджетных источников финансирования автономных образовательных учреждений. Актуальные проблемы экономики и права, 1, 31–33.

Каулен, М. Е., & Мавлеев, Е. В. (2005). Музей. İçində Российская музейная энциклопедия (s. 395–396). Москва: Прогресс; РИПОЛ классик.

Кетова, Л. М. (2012). Музейная педагогика как инновационная педагогическая технология. Прикладная культурология и педагогика, 76–81.

Коренева, А. Ю. (2017). Музей как глобальный гуманитарный проект: социально-философский анализ (Автореф. дис. канд. филос. наук) (26 с.). Москва.

Майлз, Р. (2001). Планирование – основной инструмент менеджмента. İçində Музеи. Маркетинг. Менеджмент (s. 56–73). Москва: Прогресс-Традиция.

Марченко, О. В. (2015). Учебно-методический комплекс по учебной дисциплине «Теория и методика музейного дела» (155 с.). Гомель: ГГУ им. Франциска Скорины.

Мастеница, Е. Н. (2009). Музейная интерпретация истории как культурологическая проблема. Вопросы культурологии, 9, 39–43.

Международный день музеев. (n.d.). <https://www.calend.ru/holidays/0/0/45/>

Мерсиянова, И. В., Корнеева, И. Е., & Иванова, Н. В. (2014). Фандрайзинг как функция управления в некоммерческих организациях: определение и факторы результативности. Менеджмент в России и за рубежом, 5, 78–87.

Музееведение. На пути к музею XXI века. (1989). Москва: [б. и.]. (224 с.).

Мустафаева, А., & Караев, Р. (2010, sentyabr 25). Правовые аспекты возмещения ущерба Азербайджану в результате агрессии со стороны Армении. Эхо, 7.

Велиханлы, Н. (2014, iyul 29). Важно сохранить историю в сознании людей. Российская газета. <https://rg.ru/2014/07/29/muzey.html>

Новиков, В. С. (2007). Инновации в туризме (208 с.). Москва: ИЦ «Академия». https://tourlib.net/books_tourism/novikov95.htm

Поправко, Е. А. (2005). Музееведение (234 с.). Владивосток: ВГУЭС.

Потапова, Е. В., & Суходулов, Я. А. (2019). Гармонизация рекреационных возможностей и растущего туристического потока на байкальской природной территории. Известия Байкальского государственного университета, 1, 7–17.

Прохорова, М. П., & Лебедева, Т. Е. (2018). Фандрайзинговая стратегия музея. Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, 5(31), 125–130.

Скирда, М., Чуева, К., Бойко, А., Столяров, Б., Кудрявцева, С., Луняев, Е., & Сташкевич, А. (2012). Роль музеев в образовании и развитии культурно-познавательного туризма:

Аналитическая записка (48 с.: ил.). Киев: ЮНЕСКО, МФГС.

Сапанжа, О. С. (2012). Классификация музеев и морфология музейности: структура и динамика. Вопросы музеологии, 1(5), 3–12.

Сеймур, Т. (2022, август 26). Принято новое определение понятия «музей». The Art Newspaper Russia. <https://www.theartnewspaper.ru/posts/20220826-jord/>

Словарь актуальных музейных терминов. (2009). Музей, 5, 47–68.

Смирнов, Г. С., & Гусева, А. Г. (2017). Глобальное музейное сознание: философско-методологические проблемы. Известия высших учебных заведений. Серия «Гуманитарные науки», 8(2), 154–159.

Столяров, Б. А. (2007). Музей в пространстве художественной культуры и образования (339 с.: ил.). Санкт-Петербург: РГПУ им. А. И. Герцена.

Шола, Т. (n.d.). Биографии известных людей. Факты, фото, видео, интересные истории. <https://peoplelife.ru/330588>

Шушара, Т. В., & Ридченко, Г. В. (2016). Музейная педагогика как современная инновационная педагогическая технология. Гуманитарные науки, 3, 36–40.

Фролова, Е. В., Рогач, О. В., & Рябова, Т. М. (2020). Деятельность муниципальных органов власти по развитию культурно-познавательного туризма: проблемы, ресурсы и новые возможности. Вопросы государственного и муниципального управления, 3, 210–228.

ICOM. (2013). Этический кодекс ИКОМ для музеев. https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/code_russia2013-1.pdf

ICOM. (n.d.). Code of ethics. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/code-of-ethics/>

Jafarova, N., & Taghiyev, J. (2023). The role of municipalities in the development of cultural and educational tourism (in the context of museum studies). Konfrans materialları.

ICOM. (n.d.). International Museum Day. <https://icom.museum/en/international-museum-day-2/>

International Council of Museums. (n.d.). Missions and objectives. <https://icom.museum/en/about-us/missions-and-objectives/>

ICOM. (n.d.). Museum definition. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>

United Nations. (n.d.). Take action for the Sustainable Development Goals. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

ICOM. (2022). The ICOM 2022–28 Strategic Plan. https://icom.museum/wp-content/uploads/2022/08/EN_OGA2022_StrategicPlan_Final_.pdf

Zeiger, M. (2005). New museum architecture: Innovative buildings from around the world (208 s.). London: Thames and Hudson Ltd.

Cədvəl 2. Praktiki məşğələ. Slaydlarda təklif olunan və ya istədiyiniz muzey əşyasının xüsusiyyətlərini sadalayın.

Nümunə: Tahir Salahov. Тебе, человечество! (Sənə, bəşəriyyət!) (1961)./
Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi.

İnformativlik – muzey əşyası müəyyən informasiya daşıyıcısıdır	İlk informasiya – Tahir Salahov rəssamdır. Əsər rəssamın üslubu , rəng seçimi və s. haqqında da məlumat ötürür .
Ekspressivlik – ziyarətçilərdə müəyyən emosiyalar yaradır	Tablo gələcəyə ümid hissləri yaradır, insanları ətrafa işıq, nur saçmağa, yaxşılıq etməyə çağırır. Əsərə baxdıqca insan anlayır ki, onun bir missiyası var – yaxşılıq etmək, özündən sonra xoş və səmərəli izlər qoymaq.
Attraktivlik – xarici görünüşü ilə insanların diqqətini cəlb edir	Tablo olduqca uğurlu yerləşdirilib, muzeyə gələn ziyarətçilərin diqqətini dərhal cəlb edir.
Reprezentativlik – nümunə qismində çıxış edir	Rəsm əsəri rəng çalarları ilə, ötürdüyü mesajlarla nümunə qismində çıxış edir.
Assosiativlik – insanlarda müəyyən assosiasiyalar yaradır	Əsərə baxanda görkəmli heykəltaraş, akademik Ömər Eldarovla müsahibəm, Ömər Eldarovun Tahir Salahov haqqında dedikləri, bölüşdüyü xatirələr yada düşür.

Göndərildi: 08.08.2025

Qəbul edildi: 22.08.2025

Təqdim etdi: Nəzmin Cəfərova

İstinad: Cəfərova, N. (2025). Muzeylər mədəni irsin keşiyində. F. Xəlilli (Hazırlayan). Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi: Tədris vəsaiti. (s. 154-184). Bakı: AFPoliqrAF. <https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1154>

MƏDƏNİ İRS BEYNƏLXALQ USTAD MƏKTƏBİ

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fariz XƏLİLLİ
BAKİ - 2025